

Dessewffy Dénes 1866. évi naplója.

Dessewffy Dénes 1828-ban született Alsó-Zsolcán, március hó 9-én keresztelték Margonyán, Sáros vármegyében. A Cserneki és Tarkeői Dessewffy nemzetség margonyai (lutheránus) ágának sarja, Dessewffy Tamásnak és második feleségének, Antalfalvi Súlyom Juliának második gyermeke volt. Két testvérével, Gyulával és Zsigmonddal, ő is katonai pályára lépett. A Nádor-huszár-czredben 1848 augusztusában hadnaggyá nevezték ki. Ez az ezred akkor Csehországban állomásozott. Része volt a prágai forradalom leverésében, miután pedig Windisch-Grätz az ott állomásozó magyar ezredeket nem engedte haza, sem a tisztek nyugdíjazási kérelmét nem fogadta el, századosával, Sréter Lajossal megegyezett, hogy hazaszöknek. Meggyőződve a kun legénység kitűnő magyar érzéséről és hangulatáról, a még hozzájuk csatlakozott Szentpétery Tamás hadnaggyal és mintegy 300 nádorhuszárral, 1848 október hó 5-én éjjel hazaindultak. Szökésük azonnal feltűnt s Rakonitzból állandó üldöztetés közben Zebrák—Pisek—Moldanstein—Schwarzbach—Schrems—Eggenburg—Stockerau—Hohenau és a pozsonymegyei Szent János községen keresztül, 7 nap alatt értek sok harc, éhség és szenvedés után Pozsonyba. A szökés részleteit Dessewffy Dénes naplójában örökítette meg.¹

A szabadságharc 52 csatájában vett részt. Csornán súlyosan megsebesült, azt hitték, hogy halott, de hű szolgája kikereste az egymásrahányt hullák tömegéből s megmentette az életnek. Három héttel utóbb résztvett már másod unokabátyjának, Dessewffy Aristid tábornoknak Budapesten 1849 július hó 5-én Szinyei Merse Emmával megtartott esküvőjén, mint tanú. 21 éves korára őrnagyi rangig emelkedett. Az osztrákok halálra ítélték s „in effigie” felakasztották. A katasztrófa után egy ideig Bánrévén, báró Vay Alajosné menedéket nyújtó házában bujkált 8 tisztársával együtt, ahonnan 1850. év tavaszán Genfbe szökött. Genfben 1855 április hó 22-én feleségül vette a hugenotta származású Jourdan Adélet, egy nagyműveltségű, előkelő és gazdag leányt, Jourdannak, Napoleon tábornokának unokahúgát. Genfben óragyárat alapított.

1859-ben, amikor az olaszok háborút indítottak az osztrákok ellen s reményleni lehetett, hogy az olaszokkal szövetségben fegyveres erővel vívhatjuk ki a magyar szabadságot, Kossuth megbízásából azt a feladatot kapta, hogy szervezzen Szabolcsban és a Kúnsgáon, ahol ismerték őt, két huszárezredet. A villa-francai gyors békekötés folytán cselekvésre nem került sor.

¹ Kiadatlan.

1865-ban kegyelmet kapott és visszatért hazájába. Budapesten telepedett le s hivatalt vállalt a Magyar Földhitelintézetnél. 1866. évi szerepléséről számol be ittközölt naplója. 1867-ben egy cikket írt a „Hon” c. folyóiratba, amelyben a debreceni csata részleteire derít világhosszúságot. Ezidőben több birtokot vásárolt, így Gödön s a Zemplén megyei Legenyén s Oroszpatakon. 1875 február hó 5-én eltemeti Genfben hirtelenül elhunyt feleségét, akivel példás szép házasságot élt. Házasságából 3 gyermeke született, Aristid,² Árpád³ és Emma, akiről e naplóban is említést tesz.⁴ — Dessewffy Dénes 1898 február hó 5-én halt meg kigyómarás következtében Budapesten. — Nem volt politikus, észjárása nyílt, egyenes, őszinte; ízig-vérig katona volt. Veszélyt nem ismert, hazájáért minden kockázatot vállalt s életét minden pillanatban kész volt érte feláldozni.

* *

*

Dessewffy Dénes ittközölt naplója úgy állítja be a történetet, mintha az ő Bismarcknál tett látogatása hozta volna létre a porosz-magyar kapcsolatokat. Dessewffy Dénes valószínűleg így is látta a helyzetet s nem volt tájékozott a már megtett lépésekről, pedig a porosz-magyar kapcsolatoknak akkor már hosszú története volt:

Már 1862-ben szívesen beszélt Bismarck, még mint párisi követ, Kiss Miklós ezredessel, a párisi magyar emigránsok egyikével egy Ausztria elleni magyar beavatkozás lehetőségéről. (V. ö.: *Wertheimer Ede: Bismarck in politischen Kampf*, Berlin, 1950, 256 l.). Amikor Bismarck miniszterelnök lett, még ugyanabban az évben gróf Seherr-Toss Artur fordult hozzá, mint egyike ugyan csak a párisi magyar emigránsoknak, a következő szavakkal: „ha igaz, amit róla beszélnek, hogy ő Ausztria ellensége s hogy azt háborúval akarja megtámadni... akkor Magyarország becsületes és hathatós támogatására bizton számíthat. Ez esetre rendelkezésre ajánlom magamat s a további lépések iránt a főbb egyéniségekkel értekezni fogok.” Bismarck válaszolt ez ajánlatra s ezidőtől Seherr-Thoss egyideig rendszeresen tájékoztatta a párisi konzul, Bamberg útján Bismarckot. Azonban Bismarck „junker és reactionárius” magatartása utóbb bizalmatlanságot keltett benne s jelentéscélvel felhagyott. (V. ö.: gr. *Seherr-Thoss Artur: „Emlékezés multamra”*. *Budapesti Szemle*, 1881. évf. 56. 57. és 58. szám).

1865. év elején keres érintkezést Bismarckkal s lép e mozgalomban előtérbe Komáromy György és gróf Csáky Tivadar. Ennek a két egyénnek a szerepe nyomja rá bélyegét ezután az egész 1866-os fejlődés történetére. A Magyar Tudományos Akadémia

² Sz. 1854. † 1922. Képviselőházi elnöki tanácsos, az interparlamentaris unio örökös főtitkára volt.

³ Sz. 1858. † 1886. Író volt, párbajban esett el.

⁴ Sz. 1859. † 1956. A fiatalokú bűnözők patronázs-intézményének létesítésében vett tevékeny részt s abban a mozgalomban, amelynek célja volt a börtön büntetésüket kitöltött egyéneknek visszavezetése a becsületes társadalmi munkához. 1928-ban igaz meggyőződésből visszatért a katolikus hitre.

tulajdonában levő s az ő szerepükre vonatkozó iratok közzététele és bírálatos feldolgozása fogja ez összeesküvés lényegét tisztázni. Kossuth Lajos „Iratái”-ból (VI. és VII. kötet, különösen a VII. kötet 103. és köv. oldalaiából) is tudjuk azonban, hogy szélhámosok kerítették hatalmukba a magyar ügy vezetését, akik egy nemlétező budapesti comité megbízására támaszkodva tárgyaltak egy magyar légió felállításáról s a magyarországi felkelés megszervezéséről az olasz, majd a porosz kormánnyal s mindkét helyről hatalmas összegeket vettek fel, amelyről utóbb elszámolást nem tudtak adni. (V. ö. még: *Hegedüs Lóránt*: Kossuth Lajos, Legendák hőse, Budapest. Ath., 316. és köv. l.).

Már 1863-ban lekötötték mozgalmuk számára a Kossuthra állandóan féltékeny Klapka György tábornokot s Kossuth előtt — sőt ugyanez okból Türr István tábornok előtt is — gondosan titkolták megállapodásukat. Csak 1866 júniusában, amikor Kossuth neve bel- és külpolitikai szempontból egyaránt nélkülözhetetlenné vált már mozgalmuk számára, jelenik meg Csáky Kossuthnál. De megegyezésüket (Kossuth vezesse a külfügyeket, Csáky a belügyeket) nem tartotta meg s Kossuthnak ismét nem tett további jelentéseket berlini működéséről.

Kossuth gondolatengelye a keleti kérdésben feküdt s mert czidőben különben is meglehetősen elszigeteltségben élt, csak későn ismerte fel a bismarcki politikának hazánkra nézve előnyösen felhasználható oldalait. Legfőbb híveivel csak 1866 május közepétől levelez a kérdésről s menesztí Kiss Miklóst, majd Irányi Dánielt és Simonyi Ernőt Bismarckhoz; Kiss Miklóst pedig megbízza képviselésével, aki azonban Csáky hatásköri túllépéseire szerényen visszavonul, sőt megbízását is visszaadja. Így Kossuth tehetetlenségre volt kárhoztatva.

Kossuth és Klapka féltékenységi harca az emigráció első esztendejéből ered. 1850-ben Klapka György és gróf Teleki László megalakítják Londonban az ú. n. magyar komitét, amellyel ők testületi szervként, tehát alkotmányosan kívánták az emigrációt vezetni. Kossuth egyeduralmilag követelte a maga számára a vezetést, semmisnek jelentve be kormányzóságáról 1849-ben történt lemondását. A féltékenységi harc az olasz-osztrák háború küszöbén Napoleon Jeromos herceg és Nigra márkai párisi olasz nagykövet közvetítésére simul egyidőre el s 1859 május 6-án Kossuth, Klapka és Teleki megalakítják a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, mint az emigráció hivatalos szervét s ugyanakkor magyar légiót állítanak fel emigránsokból és szökött katonákból. A megindult háborúban szerephez nem jutnak, mert az ellenséges hatalmak Villa-Francában hamar békét kötnek. A Magyar Nemzeti Igazgatóság a vezetők közt felmerült számos nézeteltérés miatt, 1862 júniusában feloszlott, Klapka és Kossuth útjai ismét különváltak. 1865 márciusában keresi Klapka megegyezést Kossuthal az összeköttetést a lengyel felkeléshez való csatlakozás tervével, amely azonban a megvalósulásig nem jutott. 1862 tavaszán különben felkereste már Klapkát Komáromy és Csáky s a fővezérseget Klapkának ígérve — Kossuth bevonása nélkül — tervezték újabb előkészületeket, amelyek az elárult Almásy-féle összeesküvés után,

1866-ban alakultak mozgalommá. (V. ö.: *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp, Bethlen ny. 1956).

A Bismarckkal való további kapcsolatok fűzéséhez tartozik Türr István altábornagy útazása, aki a porosz-olasz szövetség létesítése érdekében kereste — felesége révén rokonának, III. Napoleonnak ösztönzésére — 1866 február elején Bismarckkal az összeköttetést. A porosz-olasz szövetséget április hó 8-án meg is kötötték, az egyezmény értelmében a háborút porosz részről 5 hónapon belül meg kellett indítani. Ennek értelmében ismét június hó 10-én van Berlinben, ahová másnap Klapkát is odakérte táviratilag, hogy közléseihez képest Bismarckkal megkezdhesse az előintézkedéseket, miután Bismarck közölte vele az aznap délelőtt a király elnöklete alatt megtartott minisztertanács határozmányát, amely szerint „a háború el van határozva, úgyszintén Magyarország közreműködése”. (*Kossuth*: Iratai VI. köt. 559. l.).

Itt volna különös fontosságú annak meghatározása, vajjon Dessewffy Dénes csakugyan május végén indult-e útnak, mint ezt naplójában írja, mert ez esetben valóban neki kellett volna Bismarck és Klapka közt az összeköttetést létesítenie, míg ha a naplóban a langensalzai ütközetről tett említést fogadjuk el az időmeghatározás tengelyéül, akkor a Dessewffy-Bismarck beszélgetésnek június 22—25-án kellett lefolynia, tehát Klapka első látogatása után; az első látogatásról különben más forrás is írja, hogy az Türr közvetítésére történt. (V. ö.: *Kienast*: Die Legion Klapka. Wien, 1900, 70. és köv. l.).

A június 11-én Bismarckkal történt találkozón Türr, Klapka és valószínűleg Csáky volt jelen. Időmeghatározásunk szerint épp e napokban kellett történnie annak, hogy Bismarck felkérte Üchtritz Emil bárót, ajánljon neki „egy megbízható komoly férfit, aki által kellő tájékozást szerezhessen a magyarországi viszonyok és hangulat felől”. Kossuth és Klapka, illetve megbízottaik, egymás megkerülésével kapcsolódtak a porosz-osztrák háborús mozgalmába. Bismarcknak nem volt ínyére Kossuthal tárgyalni, mert Kossuth személyének bekapcsolása politikai jelleget kölcsönzött volna a magyar ügynek, holott ő csupán „légiót”, egyszerűen bérelt csapatot kívánt, porosz nemzeti célokra, önzően, politikai ellenszolgáltatás nélkül felhasználni; viszont a körülményekből feltehető, hogy Bismarck sem volt teljes bizalommal Csákyval szemben, aki pedig Klapkát állította előtérbe; *ez magyarúzhatja, hogy Bismarcknak szüksége volt egy pártatlan harmadik személyre, aki az ország közvéleményét tolmácsolja s megjelölje azt a személyt, akivel ő további cselekvésre határozhatja majd magát. Ezt a szerepet töltötte be Dessewffy Dénes*. Abból, hogy Bismarck még Klapka tartózkodási helyét sem ismerte, az látszik, hogy június 11-én szűkszavú elhatározáson túl nem igen jutottak s Klapka valóban Dessewffy Dénes közvetítésére siet június 30-án Bismarckhoz, most már oly felkészültséggel, hogy szükségesnek tartotta útja előtt Kossuthal is kibékülni.

*

Dessewffy Dénes ittközölt naplóját jóval később írta meg a történetek után; említi a naplóban, hogy a Bismarcktól kapott

dynamitot 14 évvel később semmisítette meg. Ezzel magyarázható, hogy időmeghatározásai már nem biztosak, elmosódottak. „1866 május végén” időponttal jelöli meg a történet kezdetét, amely azonban június közepére helyesbítendő. A naplóban — mint már említettük — egyetlen megrögzíthető pont a langensalzai ütközet, amely június 28-án volt. (V. ö.: *Vilbort: Das Werk des Herrn von Bismarck 1865—1866*, 2. Aufl. Berlin. Eicchoff, 1870, 294 l.), úgyhogy e köré sorakoztatva a napokat: *június 14—16-ára* tehető a naplótörténet kezdete.

Ime, az eredeti szöveg:

* * *

*

1866. év május vége felé nemeslelkű, fenkölt szellemű nőmmel egy este a városligetből hazaérve egy levelet találtam, melyen a posta bélyeg Görlitz⁵ bélyeget viselt.

Ki írhat nekem Görlitzből, mondám Adélnak, én senkivel sem álok levelezésben Porosz országgal és elgondolkozva néztem gépiesen a levél boritékát.

Boncsd fel a levelet és tudni fogod, mondá Adélm. Az irás nagyon ösmert vonásaiból akartuk ki találni a levél írójának ki voltát, de nem sikerült.

Felbontám a levelet s legelőbb az aláírást néztem. Üchtritz Emilé⁶ volt. A nélkül hogy tartalmát át futottam volna, megörültem, hogy 1849.-iki volt ezredesem és meghívt barátom emlékezett meg rólam. Átfutottam a rövid levelet, melynek tartalma az volt, hogy régibb barátságunkra hivatkozva, Emil barátságomba ajánlja Budapestre érkezendő ösét,⁷ kinek mint mondá fontos közlendője van velem.

Nem tudtam elgondolni minő természetű lehet a tárgy melyben Bro Üchtritz velem tanácskozni akar, a levelet átnyujtva Adélnak mondám rövid időn ösmertlen kedves vendégünk lesz. Adélnak gyakran beszéltem azon meleg barátságról mely a csaták zajába és ezer veszély közt nőt nagyra Bro Üchtritz Emil közt és köztem.

Nagyon szívesen fogom fogadni nemes barátod fivérét s ha a sors nem engedte hogy Emilt ösmerjem, örvendek hogy öcsével fogok megösmerkedetni, s a minden nemes iránt melegen érző nő tapintatával mondá valyon nem függ é össze Üchtritz látogatása a mostani háborus légkörrel. Meglátjuk ha eljön, válaszolám.

Akkor már tiltive volt a levegő Porosz ország és Ausztria közt kitörendő háború hireivel, de mink nem birtuunk semmiféle összefüggést találni a politikai események és Üchtritz levele közt.

⁵ Város Alsó Sziléziában, Dresden és Breslau között.

⁶ Báró Üchtritz Emil sz. 1808-ban Stuttgartban, † 1886-ban Gelbhardsdorfban. A magyar szabadságharcban ezredes. Része volt az 1859-es és az 1866-os mozgalmakban is. 1866-ban depot-parancsnok Klapka légiójában. Első felesége: Várkonyi gróf Amade Dominika, akitől származott unokája magyar grófi rangot kapott. A család Magyarországon telepedett le. Második felesége: Meyer Paula, M. Károly leánya.

⁷ Báró Üchtritz Pál, (1809—1884).

Esténket kedves gyermekeinkkel való enyelgéssel, s lefekvésük után az Üchtritz levele eshetőségeivel töltöttük.

Másnap hivatalomból haza érve Adélom mosolygó arccal mondá, találd ki kinek udvarlásával töltöttem a dél előtti, egy igen kedves előkellő uri ember udvarolt ma nekem, mondá az ő megszokott angyali kedélyességével.

Üchtritz, a tegnap jelzett vendég látogatott meg, mondám, kitaláltad, felelt Adélom, valóságos grand Seigneur s a mellet igen egyszerű kedves ember, tartóztattam ebédre de ő meg akarván a formákat tartani kitért, állítván hogy dél előtt még végezni valója van de eljön dél után, de úgy jöjjön mondá Adél hogy az estét is velünk töltse... Szívesen elfogadom szeretetreméltó meghívását annyival inkább minthogy férjével sok fontos megbeszélni valóm van. Ebéd felett nem győzte Adél eleget dicsérni látogatója finom előkellő modorát és főleg folyékony és választékosággal kezelt franciásságát. A délutánt otthon töltöttem s úgy 5 óra tájban megjelent vendégünk.

Egyszerű fesztelenséggel mondá, miután bemutatkozott, hogy habár estére van meghíva, korán jött, hogy annál tovább élvezze bátya barátjának társaságát. Erre Adél is bejött, s oly cordiális szíveséggel fogadta vendégét, mintha régi ismerősök lettek volna, mi láthatólag kellemetesen érintette a poroszt.

Nem képzelteti Nagysád, mondá vendégünk, minő véghetetlen jól esik nekem az önök szívélyes, minden formai ridegségtől ment fogadtatásuk, nálunk nem vagyunk hozzászokva, hogy az első találkozás ily szívélyes legyen, ez bizonyára a világhírű magyar vendégszeretet kifolyása, mondá — és főleg Bro Üchtritz Emil öcse iránti rokonszenyünké, tevéim hozzá. -- Oly szellemes és kedélyes nő, minő felejthetetlen Adélom volt, folytonos érdekességgel vezette a társalgás fonalát s az idő oly gyorsan telt a kellemetes csevegéssel, hogy még egy komoly szót sem váltottunk vendégemmel, mikor a házi nőt házi teendői elszólták, mert Adél ki akart tenni magáért s jó vaesorát adni vendégének, bocsánatot kérve eltávozott, minket magunkra hagyva.

Magunk maradván, vendégünk bizonyos ünnepélyes komolysággal kezdte küldetése célját előhozni. -- Először arról beszelt, hogy a Poroszország és Ausztria közti háború kitorése már csak napok kérdése s miután Bismarck Gf. Ausztria hadierejét kellően meltányolja, szövetségeket igyekszik porosz országnak szerezni, Olasz országgal ugyan már meg van kötve a véd és dac szövetség⁸ s a háború ugy Olasz országban, valamint Porosz országban egyidejűleg ki fog törni, s az ellenségeskedések egy és ugyan azon napon fognak kezdődni. Bismárk gr mondá az olasz szövetségnél sokkal értékesebnek tartja Magyar ország elégtelenségét Ausztriával szemben kihasználni és a Magyar országai elégteletlen elemeket is érdek körébe vonni.

⁸ 1861-ben Róma és Velence kivételével már megteremtették az olasz egységet s Viktor Emánuel felveszi a királyi címet. Ausztria nem ismerte el az olasz királyságot; ennek elismeretése és Velence birókának megszerzése érdekében kötött Olaszország Poroszországgal 1866 április 8-án véd- és dacsövetséget.

E czélből Üchtritz Emilt, ki 1849-ben a honvéd seregben ezredes volt, magához hivatta, s abban a hitben hogy neki összeköttetései vannak Magyar országgal, fel kérte hogy ajánljon neki egy meg bízható komoly férfit a ki által kellő tájékoztatást szerezhesen a Magyarországi viszonyok felől. Üchtritz Emil elmondá Bismarcknak a köztünk fen álló barátságos viszonyt, állítván hogy általam kellő tájékoztatást szerezhet a Magyar országi jelenlegi viszonyok és hangulat felől. Úgy hát igyekeztek Dessewffy rábírní, hogy jöjjön hozzám Berlinbe s tájékoztasson az ottani állapotok felől. Midőn vendégem ezt mondá be lépet Adél s Üchtritz erre mintha egy nyársat nyelt volna el, félbe szakította a beszélgetést. — folytathatja bátran mondám neki, az én nőm elég fenkölt lélekkel bír s eléggé szereti hazáját hogy meg értse a helyzet komolyságát, s annak magaslatára tudjon emelkedni, s tudja báró ur hogy vannak nők kik élesebb látással vannak meg áldva sok diplomatánál, s az én nőm bizonyára azon elite nők sorában is első helyet foglal el.

De kérem Dessewffy ur ne tessék szem előtt téveszteni hogy ha ön hajlandó Bismárk gróf kívánságának eleget tenni, nincs kizárva a veszély lehetősége is.

A veszély említésénél Adéloom figyelmes lett s némi nyugtalanságot vettem észre arcz kifejezésében. Játszunk nyílt kártyával Báró ur mondám, nekem nőm előtt nincs és nem is lesz titkom soha, sziveskedjék előtte ismételni küldetése czélját.

Nagy ember ösmerő lehetett a Báró mert minden tétovázás nélkül elmondá ismételve a mit nekem mondott volt, mindössze annyit tett hozzá, hogy nagyon kellene csalódnom ember ösmeretemben ha nem volnék teljes bizalommal ő Nagysága jellem nagysága iránt.

Ezen rövid incidens után a régi mederbe volt terelve a tárgyalgás.

Bátyám tehát arra kéreti régi barátját, ha hazája érdekében esetleg veszélynek is tenné ki magát, hogy lehető leg rövidebb idő alatt látogatná meg őt, hogy majd együtt menjenek Bismárk grófhhoz.

En szivesen állok rendelkezésére Emil barátomnak, csak anyi időt kérek míg megszerzem uti levelemet, mert az ily háborus időben veszélyes ut levél nélkül el indulni. — Ut levélel is érheti veszély, kivált ha vissza térőben számon kérnék öntől utazása czélját, s ő Nagysága minden esetre áldozatot tesz akkor midőn bele egyezik abban hogy Ön ily veszélyes missiót vállaljon.

A mi a veszélt illeti Báró ur mondá Adéloom azt az Isteni gondviselés kegyelmére kell bizni, — Férjemet 52 esatába meg övta a gond viselés mert egy szent ügyért harcolt, most is meg fogja óvni mert ez az ügy sem kevésbbé szent mint volt a küzdelem, akkor is most is hazája iránti szent kötelességét teljesíti férjem. Amen, mondá a Báró. Lehetetlen hogy az a nemzet ki ne vivja szabadságát melynek egy szerény állásu hivatalnoka ily nemesen és önzetlenül gondolkodik, s nejében támogatást talál. De uram folytatá a báró egy lényeges tárgyról még nem beszélünk, minő összegre van önnök szüksége hogy ezt a missiót keresztül vigye. Ilyen dolgot báró ur pénzért meg tenni nem lehet, én meg

teszem hazám iránti kötelesség érzetből ingyen, ha ez nem lelkesítene, semmi áron. Jól van jól uram, az helyes, de Bismarck gf nem kívánhatja hogy ön sajátjából fedezze az esetleg sok költséggel járó missiót, nekem át adott Emil bátyám 50 fridrichs dórt (körül belül 500 ft) hogy a Berliu ut költségeit fedezze, ha ez az összeg nem volna elég, mert ily zavaros időkben semmi sincs normalisálva, akkor új pénz források fognak rendelkezésére bocsátatni. Vég megállapodásunk abban összegeződött, hogy én mentől előbb kimenjek Üchtritzz Emilhez, őt el indulásom percében táviratilag értesitem, s ő engem Görliutzben fog várni, a honnan saját fogatán megyek falusi birtokára Gebhards dorfba. Küldetésemet gyorsabban és szerencsésebben bevégeztem mint remélni mertem volna monda a báró ugy 10 óra tájban, és most engedje meg hogy el bucsuzzam s magammal vigyem leg kedvesebb emlékeimnek egyikét, mert őszintén mondom fogalmam nem volt arról hogy oly egyszerűség mellett oly meleg rokon érzetet lehessen párosulva találni mint minőt önök boldog családi körében tapasztaltam. Isten áldja és óvja meg minden veszélytől, engem allig fog Emilnél Gephardsdorfba találni, meri nekem még más küldetésem is van mely néhány hétig távol fog tartani hazulról.

Szívelyes búcsú után távozott, és mink egy izgatott éjszakát töltöttünk othon.

Hát pitymallani kezd hazánk szabadsága egén. Az Isteni gondviselés utai meg foghatailanok hogy jutok én csekély atóm ahog hogy hozzá járuljak Austria megaláztatásához esetleg meg rontásához, s hazám szabadságának kivívásához talán számot tevő tényezővé választott a gondviselés, mindenesetre áldott legyen a mindenható Isten szent akarata, testel, lélekkel neki mentem a bizonytalan jövőnek, nem óhajtván egyebet mint hazám szent ügyének tölem telhetőleg szolgálni.

Másnap Üchtritzz báró el utazott, én pedig utána néztem hogy ut levelet szerezzek magamnak.

Miután nőm hazájával a Schweicczal sűrű össze köttetésben állottam, s ezt az akkori városi főkapitány Thaisz Elek⁹ is tudta kivel jó viszonyban voltam, nem is álmodtam hogy az utlevél meg szerzése nehézségbe fog ütközni.

Fel mentem a helytartósághoz mely akkoriban a belügyi miniszteriumot pótolta és Schweiccha szóló ut levelet kértem, ott azt mondták hogy folyamodványt nyujtsak be és mellékeljem a községi bizonyítványt. — Elmentem tehát a főkapitányhoz Thaisz Elekhez s kértem a községi bizonyítványt miután már 5 évtől óta Pesti lakos voltam. — Theisz elutasított mondván hogy az illető megyéből szerezzem be a kívánt okiratot. Habár Sáros megye

⁹ Pest város polgári rendőrségét 1861 áprilisában szervezték s főkapitányul Thaisz Eleket választották. A Bach-rendszeren annyiban változtatott, hogy az osztrák kémekeket magyarokkal cserélte fel. Az igen züllött állapotban volt rendőrséget egy fokkal sem javította: 1884-ben végre emiatt kellett távoznia. Bár magyar érzésű embernek tartották, de erélytelen, mulató s könnyelmű volt s a hagyományokhoz képest ő is a politikai üldözést tartotta elsőrendűen fontos érdeknek. A kémrendszernek ugyan inkább csak külszínét igyekezett megtartani.

főispánja, Szinyei Félix¹⁰ jó barátom volt, még is tekintve el utazásom sürgetős voltát nem akartam magamat annak ki tenni hogy a hosszú hivatalos retortákon csiga módján haladó eljárás következtében sok időt veszítsek, még egyszer meg kísérlettem Thaisz Elek régi úgy nevezett barátságát igénybe venni. Thaisz valaha a szabad elvű emberekhez tartozván tudta hogy én 1859-ben élénk részt vettem az akkori nemzeti mozgalomban, de időközben a kormány szolgálatába álván egészen az osztrák érdekeket szolgálta; Thaisz élesen és bizalmatlanul nézett szemem közzé és azt kérdezte hogy most a háboru kitörése küszöbén mi indit engem a Sveitzi utra. Én családi ügyeket adtam ürügyül mire ő ugyan nem felelt, de hogy mit mondott magába azt ő tudja, tény hogy ismét és határozottan meg tagadta a községi bizonyítvány ki szolgáltatását. Én nehogy még több gyanut ébresszek nála azt felelém hogy akkor hát nekem Sárosba kell mennem, és el távoztam.

Nem tudom, alapos volt-e gyanúm, de azzal a gondolattal távoztam, hogy Thaisz minden lépésemre ügyeltetni fog s fel tettem magamban, hogy nagyon óvatos leszek.

Volt nekem egy már több évvel ez előtt használt úti levelém a Sveitzba szóló. Elhatároztam, hogy meg kísérlem azzal az el évült úti levéllel indulni Porosz országba.

Mint mindent, ezt is meg beszéltem Adélommal, s jól tettem, mert ő azt felelte, hogy ha más képpen nem lehet sok drága időveszélyeztetése nélkül, hát kísértsem meg, de tévé hozzá mi után Thaisznak azt mondtam, hogy Sárosba megyek ha ő gyanakodik egy detektívvel meg figyelteteti hogy mely irányba váltok úti jegyet, jó lesz mondá ha Gödöllőig váltásos jegyet, a rád ügyelő titkos rendőr azt fogja jelenteni, hogy Sáros megye irányába váltottál jegyet, s tovább nem leszel felügyelet alatt. Úgy is cselekvék. Gödöllőn bevárva a leg közelebbi Pestre menő vonatot azzal vissza jöttem s úgy indultam Porosz Siléziába.

Mi előtt elmentem volna, irtam 4 banális levelet Adélhoz cimezve s azokat Dessewffy Kálmán őrnagynak¹¹ küldtem Margonyára,¹² arra kérve őt hogy minden harmad nap adjon fel egyet a girálti¹³ postán okát nem irtam meg azt igérvén hogy szóval majd el mondom. Ez azért történt hogy én feltételeztem Thaisz ravasz-ságáról (mert ez oldalról jól ősmertem) hogy módot fog találni Adélhoz küldeni valakit a ki által értesülend hol létem felől. Sejtelmünk nem csalt, mert el utazásom után harmad napra be állított egy ősmérős francia partner kinek kétes existenciája valószínűvé tette hogy a titkos rendőrség szolgálatába ál. Ezt az egyént mink allig ősmertük, csak anyiból hogy mig hely nélkül volt ne-

¹⁰ Sz. 1816-ban. Az absolutizmus alatt jernyei háza találkozó helye volt a sárosi hazafiaknak. 1860-ban, majd újra 1865-ben Sáros-vm. alispánjává választották. Főispánná csak 1871-ben nevezték ki. Meghalt Jernyén 1875-ben. Nővére Emma: Dessewffy Aristid tbk. özvegye, (utóbb Máriaassy Jánosné).

¹¹ Dessewffy Aristid tbk. testvére, 1808—1877, Dessewffy Dénes másodunokabátyja.

¹² Nagyközség Sáros-vm. girálti járásában; a Dessewffy család róla nevezett margonyai ágának a XVIII. sz. végétől birtoka.

¹³ Nagyközség Sáros-vm. girálti járásában.

hányszor meg fordult házunknál, protekciót kérvén. Elég ügyesen rám fordította a beszédet mire Adél azt felelte hogy peres ügyekben Sáros megyében vagyok, s meddig szándékozik ott időzni Dessewffy ur kérde, peres bajos ügyekben soha sem tudja az ember meddig van távol hazulról, férjem anyival kevésbé mert mihelyt sikerülend neki utlevelet kapni egyenesen Genfbe szándékozik utazni, minden esetre több hétig lesz távol. Nehány nap mulva minden elfogadható ok nélkül ismét eljött, de már akkor megérkezett Kálmánnak küldött első levelem, s Adél tüntetőleg az asztalon hagyta, a francia ismét rám vezette a társalgást kérdezvén van-e felőlem jó hír. Adél a Girálti bélyeggel el látott levélre mutatott mondván, éppen tegnap kaptam férjemtől levelet, egészen jól érzi magát rokonai körében, pedig én már akkor Bismárkkal conferáltam volt, s az ő meg bizásából Brüsszelbe utaztam Klapkához. — Gondolom ez a kis eset egészen meg nyugtatja Thaisz gyanuját mert azon felől már csak egyszer alkalmatlankodott a francia.

Mielőtt a régi utlevéllel utnak indultam volna, mint a Magyar Földhitei intézet hivatalnokai el mentem elnökömtől Lónyay Menyhérttől,¹⁴ — ki akkor még nem álmodta hogy valaha miniszterelnöke is lesz Magyar országnak, — 4 heti szabadságot kérjek. Mint mindig akkor is igen szívesen fogadott, le ültetett meg kínált szivarral, s jó indulatulag kérdezte mi járatban akarok Sárosba menni, peres és bonyodalmas per s dolgom vannak melyeket nem tudom mennyi idő alatt fogok be végezhetni, ha 4 hét alatt be nem fejezhetné, mondá, maradj addig míg szükséged van a szabadságra, csak értesíts eleve hogy helyettesítésed iránt hivatalodban intézkedhessem. Akkor még nem gyanított semmit politikai misziómról. — Elnökömmel tisztába hozván szabadságom kérdését még az nap, este el indultam veszélyes utamra. Uchtritznek azt sürgönyöztem Reise mit nächste Zug, D. — A porosz határra érve majd felsültem ut levelemmel, visa alá egy hordárral küldtem utleveletemet, a rendőr közeg ki látamozni volt hivatva meg tagadta a visát azon ürügy alatt hogy az utlevél már elévült. Az meg lehet mondom de nem volt időm mást szerezni, mert utam igen sürgős én gazda ember vagyok mondám, s nagyobb mennyiségű dohányt termeltek külföldre egy hamburgi nagy dohány üzletet szerezvén meg. Én elkéstem a dohány átadásával s ha ma holnap kiüt a báboru óriás veszteségeim lehetnek, azért kérem ha lehet visálja mert különben Bécsbe kell mennem s ezzel 3 napot vesztek, mi rám nagy veszteséget eredményezhet, s úgy hogy ő is jól látta egy csomó bankót (25 ft) csuszattam az asztalon heverő protokollum alá.

Nem akarok uraságnak anyagi kárt okozni mondá s vizálta az utleveletemet.

¹⁴ Sz. 1822-ben. A szabadságharc leverése után Párisba menekült, azonban 1850-ben kegyelem folytán visszatért. 1866-tól, az alapító gróf Dessewffy Emil után, a Magyar Földhitei Intézet elnöke, Fötvös halála után pedig a Magyar Tud. Akadémia elnöke. A kiegyezés után az Andrássy kormány pénzügyminisztere, majd 1871-től miniszterelnök. 1871-ben grófi rangot kapott.

Igy tul voltam ez idő szerént minden veszélyen, s jó kedvel folytattam utamat. Görlitzbe érve ott várt az Emil fogata anely rövid idő alatt Gebhardsdorfba szállított. Üchtritz ha bár szivesen fogadott de több volt fogadtatásában az ünnepélyesség mint a szívélyes egyszerűség. Gebhards dorfba dél tájba érkeztem. Ebéd előtt be mutatott második nejenek ki egy lutheránus pap leánya volt, első nejétől Amade Grófnétól el vált. Talán azért is volt némileg feszélyezettető ünnepies fogadtatásom, mert első nejét ösmerem s az egy véghetetlen kedves asszony volt míg második neje kissé szögletesnek látszott nekem. Ebéd közben fel melegedtünk s első benyomás formaisságát meg lehető kedélyesség váltott fel.

A fekete kávé után azt mondá gyere barátom meg akarom neked mutatni gazdasságomat mert máskor rá nem érünk mert holnap a reggeli vonattal Berlinbe viszlek Bismarkhoz ki *nagyon nyugtalanul vár*, im ma is kaptam egy sürgönyt tőle a sürgönyben csak az volt Was neues von D. Reméllem azonban tevé hozzá hogy miisod szerencsés bevégeztével hosszabb időt fogsz nekem adni. Ki tudja a jövőt édes barátom, mondám, nekem minden esetre nagyon élvezetes lesz pár napot nállad tölteni.

Át térve a politikai eseményekre azon reményének adott kifejezést, hogy ez uttal nem oly policsinellóval lesz dolgunk mint volt 1859-ben III. Napoleon. Az attól füg édes barátom menyire fog érdekében állani Porosz országnak a mi szövetségünk, igazad van, a politika kizár minden rokon és ellen szenvet, ott mindig az érdek határoz. Keserves tapasztalás juttatott engem is erre a meggyőződésre, 59-ben már hallani véltük ágyuink dörgését az Osztrákok ellen, s mind ennek véget vetett Villa Francka.

Tudod barátom mily rajongással csüngtem és mondhatom csüngök most is második hazám Magyar ország iránt, azért meg is sugom ugy egészen, de egészen bizalmasan, *legyetek nagyon óvatosak* Bismarkal, ő nagyon okos ember, kitünő állam férfi, de nagy róka, ki minden áron igyekszik az adott helyzetet politikája előnyére ki használni. Ilyen és ezzel rokon természetű tárgyak közt folyt társalgásunk vacsoraig hol osztán a házi asszony jelenlétébe a conventios társalgás töltötte be a szaporán haladó időt.

Másnap korán reggel fel keltett gazdám inasa, ketten reggeliztünk Emillel s a vasutra kihajtottunk honnan pár órai menet után Berlinbe érkeztünk, s a Hotel de Roma-ba szálltunk meg. Az állomástól a vendéglőig egy bér ruhátlan uri fogat vitt. Megszálva a vendéglőbe Emil azt mondá várjak a szállodába, ő megyen az utat egyengetni, figyelmeztetett hogy senkivel ne álljak szóba csak azzal a ki az ő kártyája elő mutatásával mutatja be magát, de az iránt osztán vak bizalommal legyek.

1½ vagy két óra telhetet el, mely idő alatt folytonosan az a titokzatosság foglalkoztatott, melyet magam körül tapasztaltam de nem tudtam magamnak megmagyarázni. A fent említett idő eltelte után kopogtak szobám ajtaján, be jött egy clókelő kinézésű és modoru, katonás tartásu uri ember be mutatván magát Rittmeister v. Pauernak s egy uttal az Üchtricz névjegyet mutatta fel. Tőlem telhetőleg nyájasan fogadtam az első bemutató formalitások után el mondá hogy ő Bismark gróf adjutánsa s hogy ő Excellentiája az üzeni hogy remélli miszerint neumsokára szerencséje lesz ve

lem kezét szoríthatni. Akkor tehát ne várássuk ő Excellentiáját mondám, én rendelkezésére álok. Le mentünk, a lépcső előtt ismét az a jeltelen egyszerű uri fogat állott, mely az indóházból hozott.

Míg a kormány palotához értünk társam nagyon szeretetre méltó bő beszédűséggel elmondá hogy jelenleg Berlin tele van osztrák kémekkel és hogy a Gróf minden lehető elővigyázatot szigorú felelőség terhe alatt megrendelt, nehogy esetleg ha vissza kerülök Pestre kellemetlenségeim lehessenek a berlini találkozás miatt.

Ez alatt a kormányzósági palotához értünk de nagy csudálkozásomra nem a főkapu előtt állott meg a hintó hanem a mellett el robagva be tért egy mellék sikátor szerű kis utczába s egy kicsike kis kerti ajtó előtt állott meg allig hogy a hintó meg állott a titokzatos kis ajtó meg nyílt és mink azon be surrantunk, az egész oly gyorsan, oly titokzatosan történt mintha egy udvari hölgy ment volna egy tiltott szerelmi légyottra.

Pár perc múlva Bismark gróf atlétai alakja előtt állottam. Előzékeny de nem leereszkedő modorban fogadott meg látszott minden ízében hogy nagy ur s úgy viselkedett mint ha egy nagy urral állana szemben. — Egy erős kézzorítás után leültetett széles kényelmes zsöllébe, maga a meg szokott zsölléjébe ült iró asztala előtt csak hogy felém fordította székét. Kitűnő szivarral kínál meg s mikor rágyutottunk ő hosszú száru bursch pipájára én a felajánlott szivarra, azzal kezdte a társalgást. Na nu jetzt sind wir ungestört.

Néhány hízegő mondat után rátért tárgyára. Önök nincsenek meg elégedve a mostani állapotokkal kérdé, És ezen csudálkozik Excellentiád válaszolám, hogy lehet egy nemzet mely közel egy ezred évtől óta szabad és független volt, és soha semmi áldozattól nem rettent vissza, lett légyen az anyagi vagy vér áldozat, hogy szabadságát és függetlenségét meg védje: meg elégedve oly állapotokkal minők most nálunk uralkodnak. De az önök nemzete több pártra szakadt mondá s vannak ugy tudom olyanok is főleg a fő urak közt kik szívesen vették a muszkák be aratkozását.

Nem csak szívesen vették mondám de egyenesen provokálták a mennyiben egy felség kérvénnyel a muszka csárhoz¹⁵ fordultak kérvén támogatását. Azt tudom, az történelmi tény, de hát azok az urak csak meg vannak elégedve a jelenlegi állapotokkal? Azok vannak legkevésbbé meg elégedve mert abban reménykedtek hogy pro fidelibus serviciis ők fognak kormányra és befolyáshoz jutni, most ebben csalódván ők a legelégedetlenebbek, mert az a párt amelyhez én tartoztam és tartozom bizva az Isteni gondviselésbe egy jobb jövőt remél, az 1848 49 iki véres harczban le győzetett nemzetem, de hogy legyőzettesék Európa két leg nagyobb hatalmának kellett szövetségzni, s oly sereget mozgósítani melynek ló állománya meg haladta a mi hadseregünk combattánsainak számát, ez az arány nélküli küzdelem a magyar nemzet ön bizalmát annyira emelte hogy nálunk mindenki meg van arról győződve

¹⁵ Ilyen beadványról nem tudunk. (Gróf Desseffy Emil, az ókonzervatívok egyik tagja, intézett 1849 június hó 5-én Bachhoz emlékiratot, amelyben sürgette az orosz segítség igénybevételét).

hogy mihelyt kiheveri az 1848/49-ben kapott sebeket képesek leszünk Ausztriát legyőzni mert az az ő heterogén elemeivel sohasem fejthet ki oly erőt mint a mi, szabadságért lelkesülni képes nemzetünk. Mint hallom öntől a magyar nemzet ereje nem volna meg törve? s azt hiszi hogy képes volna tetemes erő feszítésre?

Határozottan állithatom hogy igen, sőt tovább megyek lelkemből meg vagyok győződve hogy most nagyobb erélyt és tömegesebb hadi continenst bírna nemzetem fel állítani mint 1848/49-ben. Nem-e egy kissé merész állítás ez kérdé kétkedve Bismárk.

Ha Excellentiádat nem untatja s meg engedi hogy elő adjam érveimet, szívesen szolgálók velök.

Valóban nagyon érdekel az ön lelkesedése s kíváncsi vagyok reá hogy ki állják-é a szív sugallatai által felhozott érvek az ész rideg kritikáját.

El mondom Excellentiádnak a tényeket egyszerűen, méltóztassék az ész ridegségével le vonni a consequentiákat.

1. A mi 1848 49 diki harcunk egészen elő készületlenül találta a nemzetet, s még is tönkre vertük Ausztriát.

2. Ausztria ellenünk mozgositotta s fegyver szövetségébe fogadta a Horvátokat, Ráczokat, Oláhokat, sőt még a tótoknak is egy részét, s ezen nemzetiségek igen nagy alkalmatlanságot okoztak nekünk le kötöttek egy egész hadtestet, s miután az Osztrák érdekeket tőlök telhetőleg hűségesen és vitézül szolgálták a leg kisebb elősmerésben sem részesültek, sőt éppen jutalom helyett mire biztos számítottak, ugyan abba az elbánásba részesülnek mint mi magyarok, kiket büntetésből sanyargat Ausztria. Méltóztassék el hinni Kegyelmes uram hogy azok a nemzetiségek melyek ellenünk harczoltak most éppen ugy gyűlölik Ausztriát mint mink.

3. A magyar nemzetben czéltudatosan előltek másfél század óta minden olyan érzületet mely alkalmas lett volna lelkesedést elő idézni, sőt Mária Terézia ő felsége mézes mázos hizelgő politikája igen sok rokonszenvet ójtott fő urainknál Ausztria iránt, Ezt Excellentiád jobban tudja mint én most azonban a 48 49 diki hőstettek az új nemzedéknél valóságos rajongó lelkesedést idéztek elő, ugy hogy az 1859 olasz francia háboru alatt minden tekintélyünk allig bírta a fiatalág zömét vissza tartani hogy Garibaldihoz ne menjen, az egyetlen érv a mi vissza tartotta az volt hogy szükség lesz rájuk rövid időn idehaza.

4. Az 1848 49 diki függetlenségi harcunk óta egy egészen új nemzedék nőtt fel mely a dicső esaták emléken lelkesülve, hősiességével tul fog tenni rajtunk.

Meg vallom mondá Bismark én többre becülöm a fegyelmet a lelkesedésnél mely néhány napi koplalás által nagyon le lohadhat.

Tökéletesen osztom Excellentiád nézetét, én sem sokra becülöm a disciplina nélküli lelkesedés szalma tüzét, de azt meg fogja nekem engedni Kegyelmességed hogy kellőleg fegyelvezve a lelkesedés egyik fő tényezője az önfeláldozó vakmerő katonai tetteknek. S hogy mennyire fegyelmképes a magyar faj azt meg mutatta Görgey ki a szabados nemzetőrökből hős honvéd zászló aljakat képezett, és főleg Klapka ki azon sereg felével melyet Schlick szétszórt, rövid idő alatt Schliecket egymás után több csatába

meg verte miután a fegyelemre hajolni nem bíró elemeket el távolította, s ez által seregje létszámát felére csökkentette, de azt a kis sereget osztán lelkesíteni is tudta.

5. Nemzetem mostani hangulatánál a hadsereg fel állítása határozottan több könnyűséggel szervezhető mint volt 48ban mert akkor a conservativ elem zsiabasztóan hatott, mig most az elke-seredés általános s a volt conservativok most a leg dühösebbek.

Ez után sokáig gondolkozott s végre mint ha nagy tusát vivott volna ön magával mélyen szemem közzé nézett, most egy kérdést intézek önhöz azzal a kéréssel hogy feledje el miszerint most quasi diplomatikus értekezleten van, s feleljen nekem mint igaz gentleman, tétovázás nélkül igazán.

Tessék a kérdést formulázni és én szavamra mondom hogy akár kellemetes, akár kellemetlen lesz a felelet lelkem tiszta meg győződése szerint fogok felelni.

A magyar nemzet zöme meg győződése szerint monarhikus érzelmű e vagy republikánus. — Erre Excellentiádnak a leghatározottabban válaszolhatok. Magyarországon egy általjában ösmeretlen a republicanismus fogalma, de az természetes is. Mink egy agrár nemzet vagyunk a hol még a gyár ipar allig született meg, már pedig mint Excellentiád tudja inkább az ipar üzö országok szoktak a republikánus eszmék meleg ágyai lenni mint a határozott conservativ természetű agrárius országok.

Azt meg engedem nagyban és egészben, de Magyar országnál ez nem ál egészen, vagy nem volt e 1849 egy igen erős áramlata a republikánus esznieknek, s ha kimondták volna a respublikát miután Ápril 15 kén¹⁶ ki mondták a Habsburg ház trón vesztettségét, mi történt volna akkor?

Úgyan az történt volna nálunk, a mi Angliába, Kronweel után következett Monk, a ki restaurálta a monarchiát. Ez után egy hosszú pausa állott be, mi alatt Bismárk mély gondolatokba merült s csak olykor olykor vetette fel pillantását s oly áthatóan nézett reám, mintha vesembe akart volna olvasni.

S ön azt hiszi hogy a Habsburg ház elleni ellenszenv oly nagy mérvű hogy hajlandók volnának a Magyarok velünk szövetekezni az Osztrák hatalom meg törése céljából. A leg határozottabban állithatom hogy ha a meg felelő férfiak inditanák meg az actiót, a leg rövidebb idő alatt oly sereget gyűjthetne Excellentiád a minőket akar s miután a 49 diki tiszték leg nagyobb része még teljes erőben van a hadsereg szervezése semmi akadályokba nem üt-köznek, feltéve mint mondám hogy oly férfiak állának a mozgalom élén kik teljes mértékben bírják nemzetünk bizalmát.

S kit gondol ön alkalmasnak a zászló bontásra?

Csak két név van a mely után nemzetem vakon menne.

S kik azok?

A katonákra Klapka tábornok a népre Kossuth Lajos neve bir varázs erővel.

Milyen viszonyban ál ön ezekkel az urakkal?

Klapka tábornok benső barátom, Kossuth Lajost bár ösmerem, s az 1859 diki mozgalom alkalmával érintkeztem is vele, de

¹⁶ Helyesen: április 14-én.

ha bár leg nagyobb tisztelői közé tartozom, de oly benső viszony minő Klapkához köt, nem létezik köztünk.

S ön hajlandó volna nekem azt a nagy szivességet meg tenni, hogy Klapka tábornokhoz fáradsa s vele egy esetleges szövetség eszméjét meg beszélne, s azon esetben ha a tábornok hajlandónak nyilatkozna, módot találni arra hogy eszme csere végett találkozhassunk.

Én minden tekintetben rendelkezésére teszem magamat Excellentiádnak ha hazám érdekében akar fel használni, de előre is biztosíthatom Excellentiádat hogy Klapka tábornok Kossuth Lajos nélkül nem fog semmit sem tenni.

Az osztán a fejleményektől függ hogy mennyire lesz szükséges Kossuth urat is bevonni eszme körünkbe. Én mindenek előtt őhajtanék Klapka tábornokkal találkozni.

Egyről biztosíthatom Excellentiádat, hogy Klapka tábornok ép ugy mint minden igaz magyar csak ugy fogna az ön eszme körébe lépni ha teljes garantiákat kapna arra hogy ebből a szövetségből hazánkra áldás jönné, és mink függetlenségünket kivivhatnók ha a Porosz érdekekért vér áldozatot is hozunk. Condottieri szerepre, sem ő, sem én, de egyetlen önérzetes magyar ember sem fog vállalkozni.

Az nagyon természetes, és ha mink meg indítjuk a nagy actiót azon esetben nem is egyesek, de a nemzet zömére számítanánk, de mindenek előtt szükséges hogy én értekezsem Klapka tábornokkal.

Bár mily meg hitt viszonyban állok is Klapka tábornokkal kétlem hogy egyszerű kérésemre eljönne Berlinbe, de többet mondok magam sem vállalkoznám arra a szerepre hogy őt ide csaljam a nélkül hogy közölném vele az esetleges fegyver szövetség alap feltételeit, mert ha azok a tábornoknak nem conveniálnának semmi esetre sem jönné ide mert az ő ide jövetelének könnyen az a színezete lehetne mint ha ő porosz szolgálatokat keresne. A tábornok, ezt határozottan állíthatom minden tekintetben fenn akarja és fenn fogja magát hazája számára tartani és semmitől sem irtózik úgy, mint attól, hogy esetleg kalandor színezetbe lehetne őt feltüntetni. Ha van Excellentiádnak irányomban kellő bizalma, hogy egy ily delicatus ügyben szóbeli missióra méltat, megtisztelve érzem magamat s a legjobb akaratról biztosítom Kegyelmességedet.

Dessewffy ur — mondá a Gróf nekem, Önt oly melegen ajánlották, oly sok szép és nemes vonását emlegették jellemének, hogy bizalmat érezve Ön iránt ide kériitem, de velem szemben tanúsított önérzetes viselkedése tetemesen fokozza bizalmamat. Ebben a percben bejelentés nélkül belépett a gróf dolgozó szobájába, amelyben értekezletünk folyik, egy magas állású testőrtiszt (legalább egyenruhája után itélve annak kellett lenni), nem szólt semmit, engem megpillantva mereven nézett a Grófra, tisztelgett, sarkon fordult, és nesztelenül, mint jött, el is tűnt.

Megbocsát Dessewffy ur fordult udvariasan hozzám, de öfélése parancsol velem, reméllem nem unta meg sem az én társaságomat, sem a tárgyat, melyet szellőztettünk, s engedje remélnem,

hogy szives lesz délután 6 óra tájban ismét szerencséletetni látogatásával, egyszersmind csegetett és az előszobájában levő polgári hivatalnok lépett be.

Ha nincs ellenére Dessewffy urnak talán elfáradna a hadügy-minisztériumhoz, ott bizonyára oly részletek tudomására fog jutni, melyek érdekelni fogják. Schmid ur legyen szives Dessewffy urat Braun kapitány urnak azzal az észrevétellel bemutatni, hogy Dessewffy ur egyenesen tőlem ment a hadügyminiszteriumba.

Ismét oly titokzatosan, amint hoztak, vittek a hadügyi miniszteriumba.

Braun törzskari kapitány szives előzékenységgel fogadott s az első udvariasság követte banalitások után egyenesen rátért az Ausztria ellen tervezett hadműveleti dolgokra, nevezetesen arra a passusra nyitott ki egy igen részletes térképet, melyen sikeres hadjárat esetén Magyarországra szándékoztak betörni a poroszok.

— Lásza uram, hogy bizalmunknak celatánsabb jelét nem adhatjuk, minthogy hadi terveink egy részét kitárom Ön előtt.

Mink a jablonkai passuson¹⁷ szándékozunk, ha fegyverszerencse engedi, Magyarországra törni. Legyen szives ha jártas abban a vidékben, véleményt mondani, afelett helyesen vagyunk-e tájékozva. — Ezt mondván kivett egy aktaesomót s abból oly részleteket közölt velem, hogy alig hiszem miszerint a járás főszolgabirája ösmerte volna oly pedáns részleteiben járását, mint azok a Braun százados jegyzeteibe fel voltak jegyezve, fel volt ott jegyezve minden falu, minden major, annak tulajdonosának neve, ugy az egyes birtokosok jellemrajza, valamint vagyoni viszonyai oly részletességgel hogy marha állományról és takarmány valamint magtári készleteiről is, a legpedánsabb rovatos kimutatás. A leglelkiismeretesebb tisztartó sem nyuithatott volna a legpedánsabb gazdájának részletesebb vagyoni kimutatást.

Önök minden tekintetben sokkal jobban vannak értesülve, mint én mondám. én Önöknek ez irányban szolgálatukra nem lehetek. Igaz ugyan, hogy én nem is ismerem hazám ezen vidékét, soha sem láttam, sohasem voltam ott.

Hiszen nem is azt kértük volna mi Öntől, hogy részleteket adjon nekiünk, azokat már jó eleve megszereztük, csak ha esetleg ismerte volna azt a vidéket, arra kértük volna véleményét, hogy vajjon alaposak-e információink s vajjon egy vagy más irányban nincs-e tulás a befolyt jelentésekben.

Ehhez hasonló társalgás közben jött meg az étkezés ideje, midőn minden alkalmazott fogja botját és kalapját s eltávozott. Braun kapitány személyes pártfogása alá vett, s mindenféle kisebb nagyobb folyósokon és emeleten keresztül levezetett egy kertbe, mely ugylátszik nyilvános sétatért pótolta, mert sok jóvő, menő emberekkel volt tele. Akár melyik, kijáraton megy ki uraságod, a kijárat előtt droskét talál, melyben tetszése szerint mehet.

Szives kézszerítés után elváltunk, én a Hotel de Romba mentem étkezni, hol már nyugtalanul várt Uchtritz barátom.

¹⁷ Trecsén-vm. északi részében, a Zsolna-Teschen közti vasútvonalon.

Dióhéjban elmondtam mindent Emilnek, aztán hogy semmi feltűnést ne okozzunk, elvitt egy igen tisztességes uri étkező helyre, hol jól megebédelvén nyakunkba vettük a várost. Társalgásunk tárgyát könnyű kitalálni. Üchtritz az, esteli vonattal hazautazott, nekem csak egy, de igen fontos tanácsot adott, t. i. ha csak ugyan elmegyek Klapkához kérjek magamnak egy kabinet utlevelét s egy nyilt pas par tout Bismark aláírásával. Emil barátom még elkísért azon sikátorszerű kis utcában, melyen reggel Bismarkhoz vezetett, s azon a kis ajtón melyen bebocsátottak szabadkőműves módon kopogtatott. Kis vártatva kinyílt az ajtó és engem bebocsájtottak. Ott kezet szoritottunk s Üchtritz azzal a szóval: viszontlátásra a magyar csatatér valamelyikén, — távozott. Azóta nem láttam soha nemes barátomat.

Miután csak néhány órával előbb vezettek ezen az uton Bismarkhoz, természetes, hogy könnyű szerrel tájékoztam magamat és ugyanugy amint reggel, jöttem most is, a gróf előszobájáig hatoltam, hol ugyanazokat láttam, mint reggel, talán ők is felismertek, mert azonnal bevezettek a grófhhoz, ki azzal a nagyúri szívelyes fesztelenséggel fogadott mint reggel. Az óra hatot ütött. Ön katonai pontossággal tartotta be a találkozás idejét, akár csak egy szép asszennyal lett volna légyottja. C'est le mains que je puisse faire que d'être exacte" — válaszolám.

Ah Ön teljes folyékonyssággal kezeli a francia nyelvet, annál jobb.

Ismételve ki kell mentenem délelőtti udvariatlanságomat, de Öfelsége parancsolt velem, s ez remélem elég mentesség.

Mentségre nincs szüksége Excellentiádnak, én rendelkezésére állok.

Térjünk félbeszakított tárgyunkhoz.

Gondolom ott hagytuk el tárgyalásunk fonalát mondá, hogy Ön bizonyos feltételekhez kötötte missiója elfogadását.

Tévedni méltóztatik Kegyelmességednek, én legtávolabbról sem említettem feltételeket, én csak arra kértem Excellentiádat, hogy ha szerencsés voltam megnyerni bizalmát, méltóztatnék legalább nagyjából velem közölni azokat az alapfeltételeket melyek szemelőtt tartásával óhajtaná tárgyalni Klapka tábornokkal az esetleges tervezett szövetségünk kérdését.

Igen, igen ugy van mondá, s igaza van, nagy különbség van abban feltételeket szabni, vagy kellő tájékoztatást kívánni, quid quid agis prudenter agas et respice finem mondá a gróf elmosolyodva.

Et clara pacta boni amici — felelém.

Dessewffy ur, mint látom classicus műveltségű ur.

Nekünk magyaroknak több nyelvet kell birnunk, ha igényt akarunk tartani arra, hogy művel emberek legyünk.

Az Önöknek nagy előnyére válik, de térjünk dolgunkra.

Ugy hiszem ott maradtunk, hogy Ön tábornokának tervezett szövetségünk alapokait akarja elmondani.

Ugy van válaszolám.

Én tehát azt hiszem, hogy a tábornok közbejöttével Magyarország oly számú sereget állitana Poroszország rendelkezésére, aminő seregre szüksége találna lenni a porosz érdekeknek, termé-

szetes dolog, hogy úgy a felszerelési valamint a hadviselési költségeket a porosz kincstár viselné.

A porosz pénzen felszerelt és fenntartott hadsereg vezére Klapka György tábornok lenne, de természetesen a porosz főhad vezénylet rendelkezése alatt, ezzel elhallgatott.

S tovább, kérem?

Mi legyen tovább, mentől rövidebbek és egyszerűbbek a szerződések annál jobbak, mondá.

Hát hogy egészen rövid és őszinte legyek, én nem hiszem, hogy Klapka tábornok ezen a lakonikus alapon megnyerhető lenne, mert ez nem volna egyéb egy condottieri csapat szervezésénél, s bár mily diszes állás legyen is egy porosz tábornoki állás ha azt ily viszonyok közt egy idegen elvállalja, igen közel áll ahhoz, hogy kalandornak mondassék. És ami engemet illet bocsássa meg nekem Excellentiád őszinteségemet, de én arra a szerepre nem vállalkozom, hogy tisztelt és szeretett tábornokomnak ilyen propositiót átvigyek.

Pár másodpercig merően szemembe nézett s azt kérde hát mi volna az Ön kívánsága.

Kegyelmes uram mondám, én diplomata nem vagyok senkitől meghívást ily nemű tárgyalásokra nem nyertem, én a magyar nemzet zömében csak egy igénytelen atóm vagyok, tehát ezt a hazámra nézve nagy fontosságú kérdést nem tárgyalhatom, csupán egyéni nézetemnek adhatok kifejezést.

S mi az Ön egyéni nézete e tárgyban.

Az én egyéni nézetem az, hogy egy oly fontos, egy nemzet sorsára nézve döntő ügyletet csak együttesen fogják tárgyalhatni Klapka és Kossuth. S ha bármily egyszerű ember vagyok is, annyit látok, hogy az Excellentiád által körvonalazott alap csak egyoldalú, mely semmi garanciát nem nyújt nemzetemnek véraldozatáért.

Hiszen az én projectumom nem utolsó szavam, nekem halanom kell mi volna a magyar nemzet kívánsága.

Mint már előbb volt szerencsém mondani Excellentiádnak, én senkitől sem kaptam mandátumot, tehát a nemzet nevében nem beszélhetek, de saját igénytelen nézetem szerint Poroszországnak bizonyosan a magyar nemzet szabadságát és függetlenségét biztosító garantiákat kellene biztosítani, ha győztesen emelkedik ki Ausztria elleni küzdelméből, mert ezen győzelemben a magyar nemzetnek is lesz része fiai vérenek áldozata következtében.

S ha mit Isten mentsen nem győznénk, vagy legalább nem olyan celatánsan, hogy Ausztriának feltételeket diktálhatnánk?

Vae victis mondám, de teljes lehetetlennek tartom, hogy a jól szervezett porosz és a harcedzett magyar nemzetet bármely hatalom legyőzhetné, annál kevésbbé Austria, mely állam Savoyai Jenő herceg letünte óta egy hadjáratot sem nyert meg, hát hogy győzhetne most ha legharciasabb népe ellene fordul.

Hát abban igaza van, ha garantiákat követel, ezt majd megbeszéljük Klapka tábornokkal.

És Kossuthal tevém hozzá.

Hát abban állapodunk meg, hogy ha Klapka tábornok szíves

Iesz idefáradni, részletesen meg fogjuk tárgyalni az esetleges szövetség módozatait.

Tehát Excellentiád felhatalmaz engemet arra, hogy úgy adjam elő tábornokomnak az ügyet, hogy

1. Magyar sereg szervezése és fenntartása porosz költségen,
2. Magyar hadsereg porosz szövetségben Klapka tábornok vezénylete alatt.

3. Porosz részről kellő garanciák a magyar nemzet független szabadsága biztosítására akár a Habsburg, akár más dynasztia alatt.

De csak győzelem esetén és monarchikus államformában tevő hozzá Bismark.

Engedje meg Excellentiád, hogy ezen pontozatokat jegyzőkönyvemben feljegyezzem, nehogy se hozzá ne tegyek, sem tőle el ne vonjak. S bejegyeztem, hogy híven referálhassak tábornokomnak.

Kis vártatva azt kérdé tőlem Bismark. Hol van most Klapka tábornok.

Állandó lakása Bruxelles, hol családjával megtelepedett.

Mikor utazhat? kérdé.

Akár a legközelebbi vonattal mondám, feltéve, hogy addig Excellentiád kiállítatja számomra a szükséges útlevelet, mert én útlevél nélkül csúsztam most át.

Az mindjárt megtörténhetik, bár már elmúlt 8 óra, ily fontos ügyekben, nincs hivatalos óra, és csengetett a belépő ajtónállónak annyit mondott: titkáromat kéretem. Míg a titkár belépett azt mondám, hogy lekötelezne, ha kabinet utlevelet adatna, természetes felelé, a pro pos, hogy van kegyed útiköltség dolgában?

Üchtricz barátom 50 frienrichs dórt küldött.

— Ez elég lett volna Berlinig, de egy bizonytalan útra nem elég, mondta, ekkor belépett a szobába a titkár.

Kérem állítson ki rögtön egy kabinet útlevelet Visoczki, kérem mi a keresztnéve, — Dénes mondám, Visoczki Dénes névre. S ezt a bont küldje a pénztárhoz, ha még itt van a pénztárnok.

Nem telt bele egy fél óra, én birtokában voltam a kabinet útlevelennek és még 50 friedrichs dórnak.

Mikor az útlevelet átadta, egyet gondolt s visszakérte. Vorsicht hat noch nie geschadet, mondá, visszavette az útlevelemet s egy ákum-bákumot csinált rá. — Ha meg talál szorulni akár-miben, akár pénz dolgában, mutassa elő ezt a porosz hatóság helyben lévő legmagasabb tisztviselőjének s ez minden nehézséget ki fog vasalni.

És most szerencsével járjon, ha visszajövet engem nem találna Berlinben, tudakozódjon Blumenthal tábornok¹⁸ után s vele egész bizalmas legyen, akár csak velem beszélne, ő módját fogja találni annak, hogy összehozzon, ha élek még akkor, tevő hozzá kissé vontatottan. Litis et belli dubius eventus, voltak utolsó szavai.

Az idő későre fordulván, míg a gróffal elkészültem, már az-

¹⁸ Blumenthal Leonhard gróf, sz. 1810. † 1900. Már 1849-től tábornok, 1866-ban a nyugati hadjárat vezére. 1885-ban gróf, 1888-ban „Generalfeldmarschall“.

nap nem utazhattam el, másnap az első vonattal indultam Kölnön keresztül Bruxellesbe, ott megérkezvén, első utam volt Klapka lakására menni. hol csak nejét találtam, nagyon szívesen fogadott, s az estét is együtt töltöttük.

A tábornok Párizsban volt, én tehát a másnap reggeli vonattal folytattam utamat Páris felé, hol csakugyan megtaláltam a neje által adott című szállodában.

Klapka nem kissé volt meglepve, midőn küldetésem célját elmondottam. Ő is azonnal azt mondá nekem, amit én Bismarknak mondtam, hogy t. i. ő Kossuth nélkül nem fog semminemű lépést tenni.

Bruxellesből való elutazásom előtt sürgönyöztem Bismarknak, K. nicht in Bruxelles ich reise ihm nach. D.

Miután Bismarkot sürgönyöm által értesítettem továbbutazásom felől, nem voltam már órákhoz kötve, s azt a néhány napot, mely idő szükséges volt a Kossuth válaszának megérkezésére¹⁹ Párizsban töltöttem.

Klapka nagyon el volt foglalva, főleg Márki Nigra olasz követel²⁰ volt sűrű érintkezésbe.

Pár nap mulva mondá nekem, hogy Kossuthot minden vonattal várja,²¹ s csak a vele megejtett tanácskozás után adhatna alapos és részletes választ. mondjam meg Bismarknak, hogy kiindulási pontul elfogadja az általa tett ajánlatot, hanem a részletek megbeszélésére és esetleges szerződés megkötésére feltétlenül szükségesnek tartja, hogy Kossuthal együtt menjenek Berlinbe a gróffal értekezni.

Én eszerint mehetek már vissza mondám. Mikor induljak?

Azt csak holnap fogom megmondani, mert Nigra Márki az olasz nagykövet valószínűleg igen fontos depechéket óhajtana egy megbízott ember által Bismark kezéhez juttatni. A távirati összeköttetés bizonytalan, sőt veszélyes, mert vagy Hanoveren, vagy Frankfurton keresztül kell azoknak menni, hol igen könnyen leolvashatnák a fontos közleményeket s miután az ellenségeskedések minden órában kitörhetnek s egyöntetűen Olasz- és Németországban egyszerre, nagy fontossággal bír, hogy az olasz nagykövet fontos sürgönyei egy biztos ember által mentül előbb jussanak Bismark gróf kezeihez.

Szívesen rendelkezésére állok Nigra márkinak, s mihelyt át-

¹⁹ Ilyen közvetlen vagy akár közvetett levélváltásról se Kossuth „Iratái”-ból, sem más forrásból nem tudunk.

²⁰ Nigra Constantino sz. 1827, † 1907. Villa Castelnuovo (Ivrea) származású. Diplomata Cavour oldalán; 1860-tól meghat. miniszter, később párisi nagykövet. Jelentős részt vett a császárság történetében. 1882-ben gróf.

²¹ Itt arra a feltevésre kell szorítkozni, hogy Klapka is elhallgatta — miként Bismarck is — Dessewffy Dénes előtt, Bismarckkal már felvett közvetlen kapcsolatát, valószínűleg azért, mert felismerte, hogy Dessewffy Dénes teljesen tájékozatlan a Kossuth és közte volt viszonyról. A Kossuth és Klapka közti barátság útját ekkor már egyengette Kiss Miklós, azonban csak június 30-án ír tényleg Kossuthnak: „Fátyolt vetve a mültra és Kiss Miklós meghitt, hű barátom nyomatékos okainak engedve, de még saját hazafiúi érzelmeitől is gerjesztve írom e sorokat s nyújtom Önnek hazafiúi baráti jobbjomat...”

veszem a sürgönyöket, a legelső vonattal indulok. Az estét még minden esetre együtt tölthetjük mondta Klapka, mert nem hiszem, hogy az éjszaka lefolyása előtt megkapnám a sürgönyöket.

Úgy is volt, körülbelül 11 óra tájón jött Klapkához egy úr, aki egy jól gondosan lepecsételt csomagot adott át a tábornoknak azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a Berlinbe szánt iratok.

Legyen szíves Ó Excellentiájának megmondani, hogy Desseffy barátom holnap a legelső vonattal fogja Berlinbe vinni a Markis úr deesseit, s hogy biztosabb kézben nem lehet, arról szavatosságot vállalom.

Másnap a legelső gyorsvonattal Berlin-felé pályáztam.

Nagy izgalmak közt haladtam Köln felé, elképzelhető minő árja a gondolatoknak, terveknek, és reményeknek váltakozott lelkemben.

Hát végre valahára közeledik a felszabadulás órája s a legvérmesebb reményekkel teltem el, mert teljes tökéletes biztosra vettem, hogy Ausztria képtelen lesz a porosz, olasz, magyar szövetségnek ellentállni, azt azonban, hogy mily könnyű szerrel le fogja maga Poroszország is csúfosan győzni Ausztriát, távolról sem hittem.

Bármily sebesen röpült Köln felé a gyorsvonat, nekem mégis lassúnak látszott haladása. Szerettem volna már ismét Bismarknál lenni s vele tervezni a jövő hadjárat felől, melyben nekem minden esetre fontos szerep fog jutni. 38 éves voltam, férfierőm legteljében, sokkal több tudással és főleg sok és érdekes tapasztalattal gazdagabb mint 1849-ben, s éppen oly lelkesedéssel eltelve, mint első fiatalágom idején.

Klapkával Párisban nem fukarkodtunk a légvárak készítésével.

Ha tényleg kenyértörésre kerülne a sor s mi nagyon valószínű, hogy a porosz sereggel összhangzatosan fogunk működni, Klapka azt a missiót adta nekem, amit már 1859-ben kaptam Kossuthtól, hogy Szaboles megye és a hajdúság területén esetleg a kúnáságot is működési tervbe véve, szervezzem azon a vidéken a lovasságot, melynek vezényletével megbíztak, s igyekezzem rajta, ha csak lehetséges azon a vidéken 2 ezred lovasságot szervezzek, melynek parancsnokságával ezredesi ranggal lettem megbízva.

Én néhány év előtt Szaboles megyében laktam, s elég népserűséggel bírtam ott. A Kúnásággal is fenntartottam az összeköttetést, mi annyival eredményesebb lett volna, minthogy a Nádor huszárok a Kúnáságból teltek ki, és sok alattam szolgált 1849-iki Nádor huszár még teljes erejében volt s nem kétlettem, hogy felhívásomra ne tömegesen csoportosuljanak körülöttem volt huszárjaim.

Mielőtt azonban a huszárezredekét szervezném, még egy meglehetősen veszélyes missióval bízott meg Klapka. Feladatomban nem volt csekélyebb, mint az, hogy ha Klapka egy porosz hadtest élén betörne az országba, én a Budai citadellát igyekezzem egy coup de main által hatalmamba keríteni.²²

²² Klapka betörése ennek ismerete nélkül, valamint az élelmezés oly megszervezése nélkül, mint arról a továbbiakban szó lesz, nincs tel-

Ennek főleg erkölesi oldalát tekintve, az egész országra villa-nyozó hatást kellett gyakorolni.

A tervezett merénylet veszélyes volt, de nem látszott kivitele lehetetlennek.

Pesten ugyanis igen nagy számmal voltak az elégületlenek, ezek közül kellett volna 100 határozott embert magam körül csoportosítani, s a Gellért hegyet megmászva, egy éjjeli támadást intézni a fellegyvár ellen. — A keresztülvitelt belátásomra s több alkalomkor 1849-ben tanusított vakmerőségemre bízta tábornokom.

Áthatva feladatom fontossága és veszélyes voltától, lelkemben ezer terv csillant meg. — Ily gondolatok közt robotgunk be a kölni indóházba.

Az indóházat nagyon izgatott sokaság tölté be, egyébről nem volt szó, mint az *egynappal ezelőtt* a poroszok által kivívott Langensalza győzelemről, mely csatában az osztrákokkal szövetséges hanoveri sereg teljesen tönkretétetett. Tehát az ellenségeskedések a német birodalom határán belől megkezdődtek. Ezen hír az én utasításaimat még sürgösebbé tették tekintve főképen az olasz nagykövet által rámbízott sürgönyök fontosságát. A vasúti pénztárhoz siettem helyetváltani Berlinbe. Nem tudom meglepetésem vagy bosszúságom volt-e nagyobb, midőn a pénztáros azt felelé, hogy Berlinnel a vasúti összeköttetés megszűnt, s hogy meddig fog szünetelni, kérdém, azt hívém, hogy egy baleset következtében szünt meg rövid időre a forgalom, az bizonytalan, válaszoló a pénztárnok, minden esetre több napokig, mert a harcok következtében egész Hanoverben minden ég, szétrombolták a Hanoveriek a vasútvonalat.

Mi tévő legyek most, afelett tűnődve, bementem az étkező tereembe, hogy valamit egyem, még nem végeztem be étkezésemet midőn egy stentori hang elkiáltja magát: Hurrah dreimal, hurrah meine Herren, die Preussen sind in Frankfurt²³ eingerückt. Hála istennek gondolám, tehát ha kerülő úton is, de átjutok Berlinbe,

jesen megmagyarázva. Simonyi Ernőnek Irányihoz 1866. évi augusztus hó 1-én intézett levele szerint (*Kossuth: Iratai, VI. 471. 1.*) „Klapka azért volt az expeditio mellett, mert azt mondá, hogy már oly annyira belementünk és a poroszok előtt annyit beszéltünk, hogy szegyen nélkül vissza nem léphetünk. Ő egyébiránt azt is reméli, sőt hiszi, hogy a poroszok pénzt és fegyvert utána fognak küldeni. Azt reméli továbbá, hogy ha a betörés otthon meglehetősen visszhangra talál s támogatatik, Bismarck azt fogja kívánni, hogy a magyar nemzet is belefoglaltassék a fegyverszünetbe és a békekötésbe, amit azután az osztrákok el nem fogadhatván, a háború újra megkezdődik...” (Még érdekes megjegyezni, hogy az 1855. évi Mazzini-féle összeesküvésnek is, amellyel Klapka kapcsolatban volt, a milanoi cittadella elfoglalása volt a célja, hogy ezáltal általános lombardiai lázadást keltsen).

²³ Németországban két Frankfurt van, Frankfurt an der Oder Sziléziában és Frankfurt am Main, Kölnitől délkeleti irányban. A stentori hang, mint Bismarck később magyarázza, az előbbi Frankfurtra értette kiáltását. (Megjegyzendő, arra csupán felvonultak a csapatok, a harcrendi felállás délebbre, egész az osztrák határon történt). A másik, a Rajnába torkolló Majna melletti Frankfurt az ellenséges német szövetség fővárosa volt.

s minden gondolkodás nélkül jegyet váltottam a Rénus jobbparti pályánál Frankfurtra. A vonat pár perc múlva indult. Én kicsi táskámat, melyben az olasz sürgönyök voltak, azonfelül, hogy nyakamba hordtam, még kezemben is tartottam folytonosan. A Frankfurt felé induló vonat szerencsére gyorsvonat volt, rövid néhány órai menet után a frankfurti indóházba robogtunk.

A vasútról kilépve, az első szembeötló ember egy porosz egyenruhát viselő altiszt volt. No hát mégis igazat mondott a kölni vigécz aki stentori hangon hirdette, hogy a poroszok Frankfurtra elfoglalták gondolám.

Frankfurt birodalmi szabadváros lévén, az osztrákok mellett foglalt állást.

Ez egy új győzelmét is jelentette a Poroszoknak, most már nem a Hannoveriek, hanem az osztrákok feletti győzelmét.

Egyenesen a kékzubbonyos, fehér nadrágos és az egyfejű porosz sással díszített hegyes sisakú altiszthez fordultam azzal a kérdéssel, lenne szíves engemet utasítani, hol találhatom meg Blumenthal tábornokot.

General Blumenthal wird hoffentlich nie in Frankfurt eintreffen, ausser Gefangener.

Azonnal láttam, hogy bakot lőttem, s hogy nem porosz katonával van dolgom. Nagy zavarba jöttem, nem tudtam elképzelni a rejtélyt, hogy velem egy porosz egyenruhás katona így beszél, első gondolatom volt, hogy az előttem álló altiszt porosz katonai szökevény. — Még nagyobb lett zavarom, amidőn nem éppen a legbarátságosabb hangon azt kérde tőlem, az én poroszoknak vélt emberem, hogy mi dolgom van nekem Blumenthal tábornokkal.

Éreztem, hogy személyi biztonságom, talán szabadságom, esetleg életem is a helyes és habozás nélküli válaszomtól függ.

Én kereskedelmi utazó vagyok mondám és borban utazom egy Bordeauxi bornagykereskedő képviselőtében, s a tábornok úrral azért szeretnék beszélni, illetve találkozni, hogy Bordeauxi boraimat kínáljam neki.

Akkor menjen Berlinbe, ha elbir odáig jutni, mert reméllem, hogy Frankfurt szabad földjén porossal nem fog soha találkozni.

Udvariassan megköszönvén jótanácsát, faképnél hagytam s azonnal igyekeztem kámforrá válni, hogy a legelső vonattal, mely Köln felé indul visszamenjek.

Kíváncsiságom nagyon fokozódott avégett, hogy mi okozta, hogy egy poroszegyenruhát viselő ember oly ellenséges indulattal viseltetik a poroszok iránt, alkalmilag megtudtam, hogy a frankfurti egyenruha a poroszokétól csak abban különbözik, hogy a porosz egyfejű sas farka egyenes a sisakon, a frankfurti félredült.

De hol töltöm azt a 1½ órai időt, mely az elindulástól elválasztott.

Minden feltűnést kerülni akarván, s azt is, hogy mentől kevésbbé legyek kitéve intelligens emberekkel való találkozásnak, bementem az indóház III. osztályú éttermébe, hol hordárok, droske kocsisok, és mesterember féle népség lézengett.

Attól féltem, hogy az altiszt valami nálánál értelmesebb embernek elmondja velem való találkozását, s hogy az gyanuba véve engemet, talán elfogat.

Ha nem lettek volna nálam az olasz sürgönyök, nem nyugtalankodtam volna, de attól tartottam, hogy ha elfognak s a sürgönyöket megmotoztatásom következtében nálam találják, könnyen kémnek tekinthetnek. S ily háborús időben rövid úton szoktak a kémkedés gyanújában lévő emberekkel elbánni, s aztán a kutya sem ugat utánna. — Nagy megnyugvást éreztem, mikor a Kölnbe menő vonatra szálltam.

A kaland legvilágosabb hátránya az volt, hogy elvesztettem egy napot. Ennyi időbe került ugyan a Kölnből Frankfurtba való és visszamenő két utazásom.

A vasuti kocsiiban midőn már minden személyem szabadságát veszélyeztető aggodalmam megszűnt, az a gondolat foglalta el egész valómat, hogy ha a porosz fővárosba vezető vasutakon nem mehetek, mi módon fogok eljutni Berlinbe.

Észembe jutott a Németországban nagyon kifejtett posta intézmény. Extrapostával fogok Mindenig²⁴ menni, gondolám s ott már miután Minden porosz erősség, megkapom a vasutat Berlinig. Ez a gondolat megnyugtató. Költségtöbblettel s idővesztéssel, de eljuthatok utam céljához.

Kölnbe érkeztemkor első utam volt a posta épületbe menni és ott extra postalovat rendelni.

Képzeltető meglepetésem, midőn az illető hivatalnok azt mondá nem minden gúny nélkül, uram Ön bizonyosan idegen és edzett utazó ember, különben tudhatná, hogy mióta a vasutak közvetítik az utazásokat, az extraposta intézmény megszűnt.

Szíveskedjék engem a postaigazgató úrhoz vezetni mondám.

Azt megtehetem, de ott sem fog cél élni. S bevezetett a posta igazgatóhoz. Azzal másképpen beszéltem.

Bemutattam magamat, mint Bismarck gróf bizalmas kúrirját, egyszersmind odanyujtván a kabinet útlevelét.

Az útlevél megtekintése látható benyomást tett az igazgatóra. Érdes modora látszólag megsímult és nagy mentegetőzéssel mondá, uram a legnagyobb szívességgel állanék uraságodnak rendelkezésére, de phisikai lehetetlenség kívánatát teljesítenem, mert sem lóállománnyal, sem szállítóeszközökkel nem rendelkezünk, mióta a vasút vette át a póstaszállítást. — Átlátva az igazgató állításának helyes voltát, gondolkozóba estem.

Kisvártatva azt kérdém az igazgatótól, de hiszen uram az lehetetlen, hogy ha bár a vasút nem közvetíti az ország levelezését, valami pótintézkedéssel ne gondoskodtak volna arról, hogy egy oly nagy culturállamban, minő Porosz ország, iparát és kereskedelmét tönkretegye azáltal, hogy nem lehet levelezni.

A levelezési forgalom úgy ahogy fenn van tartva, mink most úgy szállítjuk a levélsomagokat, mint akár Indiában, akár tatárországban, lóháton, nagyobb csomagokat pedig nem vállalunk a tovaszállításra.

Úgy hát meg van oldva a kérdés és megszüntetve az akadály.

Adjon alám egy postalovat s utasítsa egy körlevél által, melyet én előfokok mutatni minden póstaállomáson, hogy új lovat kapjak: a közbenső póstahivatalokat, hogy segítségemre legyenek, én természetesen a lóért járó bért mindenütt ki fogom fizetni

²⁴ Város Kölnből északkeletre a Köln—berlini fővonalon.

s a leveleket vivő legény minden állomásra visszahozza a nekem adott lovat. S meddig óhajt így lovagolni uraságod? Természetesen addig, míg a vasúti közlekedést elérem. Tehát Mindenig szándékozik oly tempóban lovagolni, minő tempóban a leveleket viszik, az pedig gyorsügetés, a póstalegények kiállják, mert csak egy póstastációt tesznek, de ön egyfolytában és pihenél nélkül nem lesz képes ezen fáradságot kiállani.

Az az én dolgom igazgató úr, mi lengyelek (miután Visoczi névre szólott útlevelem, lengyelnek kellett magam kiadni), mondtam, megszoktuk a nagy distanciákra való gyors lovaglást.

De hogy lesz poggyászával?

Nekem igen csekély poggyászom van, az a ló hátán megettem is elhelyezhető.

Ez volt az első alkalom, hogy a Bismárk ákom-bákomának, melyet útlevelemre karcolt, számbavehető hasznát vettem, mert egy rövid óra letelte után én egy nehéz német posta gebén útnak indultam Berlin felé.

Szerencsémre a ló nem volt kemény mozgású, a nyeregszám is jó volt s így én az első stációt mondhatnám kellemetesen lovagoltam rövid kutya kocogó tempóban. Második és harmadik stációt is meglehetősen tűrhetően lovagoltam végig, anélkül, hogy nagyon kimerített volna ez a szokatlan utazási mód — a levélpóstát vivő póstalegényektől nem sajnálván útközben a sert, hiszen volt miből azt fizetni: Mikor fáradni kezdtem, megpihentünk egy-egy útmelléki koresmában.

Régen nem lovagolván, a harmadik stációnál már éreztem a törődöttséget, de férfi korom legjavában lévén, ha el is voltam fáradva, de megtörve nem. A német nagy szélesülésű nyergek, minőket mindenütt kaptam, igen kényelmesek, mondhatom, hogy habár nem voltak oly alkalmatosak, mint a mi magyar nyergeink, de kényelmesebbek voltak, nem ült bennök az ember oly biztosan, mint a huszárnnyeregben, de annál sokkal kényelmesebbek voltak, mert nagyobb, szélesebb téren nyugodott a lovas feneké.

A negyedik stáción már nagy fáradságot éreztem, de isten segítségével eljutottam Mindenig, hol azonban már igen jól esett a jó ágyban való megpihenés. Könnyítette ezen út fáradsalmát, hogy minden étkezés jóízű, bő, húsétekekből állott s mindenütt kitűnő bort kaptam. Minden erősségben egy jó ágyban töltött éjjeli megpihenés teljesen helyrehozta testi épségemet. Mindenben elmentem a vár parancsnokához, ki egy mogorva, érdes modorú, vén német tábornok volt, legalább legkevésbé volt szeretetreméltó és szívélyes a fogadtatás, melyben részesültem, azzal fogadott, hogy was wollen sie? Előmutattam a talismánt, melynek varázshatása volt reá s megtekintése után tőle telhetőleg kevésbé volt érdes.

Womit kann ich seiner Excellent zu Dienste stehen, eléggé hangsúlyozta, hogy nem nekem, de Bismarknak akar szolgálatára állani.

Modortalan vén medve, gondolám, de hiszen nekem az ő kedélyességére semmi szükségem, s én is egész ridegen csak annyit mondtam neki, hogy szeretném tudni, hol találkozhatom Bismark Gróffal, vagy Blumenthal tábornokkal.

Bismark Gróf, mondá, tudtommal még Berlinben van. Blumenthal tábornok holléte felől nem vagyok tájékozva.

Honnan jön ön, kérdé röviden.

Visszaadom a tromfot, gondolám s egész lakonikusan azt felelém: azt majd Bismark grófnak fogom jelentésemben előadni.

Nun, der Gott befehlen! mondá.

En sarkon fordultam, Gott befehlen, mondám s elmentem.

Mindenből minden incidens nélkül vasúton mentem Berlinbe, hol csakhamar ismét Bismark dolgozó szobájában voltam.

Nos, minő sikerrel utazott ön? kérdé a gróf. Elmondám neki a Köln—Frankfurti utamat s az abból származott 1 napi késedelemért bocsánatot kértem, de az adott viszonyok közepette nem véltem mást, helyesebbet tehetni. Ilyen incidensek előfordulhatnak rendkívüli időkben. Az ön által Wie gehts-nek minősített egyének igaza volt, mert a *porosz sereg akkor Frankfurt an der Oderbe menetelt.*

En Kölben egészen megfelelkeztem arról, hogy Németországban 2 Frankfurt van, az egyik Frankfurt an der Oder, a másik Frankfurt am Mein, ha ez eszembe jutott volna, nem vesztettem volna el egy napot és kikerültem volna a tapasztalt izgalmat.

Nos, hogy jött azután Kölnből ide, úgy tudom, a vasúti összeköttetés még nincs helyreállítva?

Elmondom neki, hogy Mindenig lóháton.

Az erős lovaglás volt s kiállotta, kérdé.

En huszár voltam 1849-ben s Csehországból Pozsonyig egy huzamba lovagoltam, válaszolám, miután pedig az olasz nagykövettől ezen depechekkel voltam Excellenciád számára megbízva, nem véltem megengedhetőnek azt az idővesztegetést Kölben, míg helyreáll a vasúti összeköttetés.

Nagyon köszönöm buzgalmát.

Most térjünk dolgunk tárgyára, minő hírt hoz a tábornoktól?

En helycsen vélekedtem a tábornok felfogása felől, mint szerencsém volt Excellenciádnak elutazásom előtt mondani, a tábornok Kossuth Lajos nélkül nem fog semmit tenni, igen valószínűnek tartja azonban, hogy az általam közölt alapelveken elindulva, Kossuth semmi nehézséget nem fog találni a szövetség megkötésében.

És mikor gondolja, hogy az urak szándékukat velem tudatni fogják?

A tábornok úr engemet azzal az izennel bocsátott el, hogy ő minden esetre fogja Excellenciádnak tiszteletét tenni s nagyon valószínű, hogy Kossuthal együtt jönnek át Berlinbe.²⁵

Köszönöm fáradozását, ez volna legcélszerűbb megoldása a dolgoknak, csak hogy periculum in mora, tevő hozzá, nincs veszteti való időnk.

Amint tábornokomat ösmerem, válaszolám, a lehető legrövidebb időn belül fog cselekedni, ő a tett embere és nem szereti halasztani a dolgokat.

Ebben tehát tisztában volnánk, most térjünk egy másik, talán még fontosabb tárgyra, mondá és kutató szemmel nézett rám, el-

²⁵ Klapka Kossuthhoz intézett június 30.-i levelében erről nincs szó.

gondolkozva mintha azt latolgatná, valyon kinyissa-e szíve titkos redőjét előttem? Rendelkezésére állok kegyelmességednek mondom.

Dessewffy úr úgy látom, kellőleg van tájékozva hazája viszonyai felől s az elégületlenek legmagasabb régióinak is birja bizalmát, azért egy véghetetlen delicátus kérdésben kérném véleményét.

Parancsoljon, válaszolám.

Mi a véleménye azon nemzetiségek felől, melyek önök ellen küzdöttek, valyon azok nem-e válnának az esetleges nemzeti mozgalom alkalmával külön s nem-e csatlakoznának ismét Ausztriához s azáltal egy áldatlan polgárháború színhelyévé nem-e tennék Magyarországot? — Azt nem hiszem, mert ők fenhangon hirdetik, hogy Ausztria őket megcsalta s tényleg Ausztria eljátszotta minden nemzetiségi bizalmát. — Hát eszerént Habsburg trónnak kevés támasza van jelenleg Magyarországon? — Bátoran állíthatom, hogy absolut semmi támasza nincs a jelenlegi dinasztíának s ami még a monarchiát összetartja, az az a vaskapocs, amelyet a hatalom kovácsolt mindnyájunk ellen.

Azt mondá multkori értekezésünk alkalmával, hogy a magyar nemzet a monarchikus eszmékkel van eltelve, hát nem hagyáná cserbe a Habsburg dinasztíát.

Igaz, hogy Magyarország par excellence monarchikus érzelmű, de semmi kötelék nem fűzi az 1849 vérpolitika után a Habsburg-dynasztíához. — És ha a hadiszerecsene annyira kedvezne fegyvereinknek, hogy ésszerűnek látszanék a Habsburg-dynasztíát mással felcserélni, nem gondolja-e, hogy számbafogható mozgalom nem-e indulna meg a Habsburgok érdekében.

A Habsburg-dynasztíát legfeljebb azok pártolnák, kik anyagi előnyöket élveznek tőle s azok száma sem nem elég erős, sem nem elég erélyes arra, hogy számbavehető mozgalmat indíthatna meg a dynasztia érdekében. A Habsburgok egyetlen támasza a szurony s nincsenek a jogara alatt élő nemzetek egyikénél sem mélyenható gyökerei. Ha Önök Ausztria erejét megtörik, a dynasztíával kényők-kedvők szerint bánhatnak el.

És ki által gondolná pótolhatónak a Habsburgokat?

Ha szövetségeseink lesziunk a Hohenzollern-dynasztia népeivel, legtermészetesebbnek vélném, hogy egy Hohenzollern herceg lenne Magyarország királya, mert természetszerűleg sok mindenféle szálak fogják Porosz- és Magyarországot összefűzni.

Az ön okoskodása helyes voltát nem tagadhatom és miután eszmecsereánk a bizalmasság terére lett terelve, bizalmasan be is vallom, hogy ez az eszme már többször képezte beszéd tárgyát Ófelsége királyom közt és köztem, de mielőtt a magyarok hangulatát nem ismertük, e tárgyban nem akartunk határozni.

Méltóztassék felfogni a helyzetet úgy, amint van: bárki legyen Európában a helyzet ura, nem hagyhatja számíttáson kívül az Európa keleti határain számos évszázadon keresztül megerősödött magyar nemzetet, mely szívóssága, bátorsága és kitartása által ellent birt állani mindazon viharoknak, melyek létezése hosszú ideje alatt végigdúlták szerencsétlen hazámat. De nemcsak a fergetegként romboló tatárjárás és törökuralom nem bírták

nemzetemet elpusztítani, de az ausztriai 500 éves consequens assimiláló politikának is ellent birt állani a magyar faj.

Ebből az bizonyul, hogy a Gondviselés missiót adott a magyar nemzetnek s ezt a missiót, akárki lesz trónján a király, be fogja tölteni. Bárminők lesznek Európa constellációi, a magyar nemzet mindég félelmes ellenség, vagy önfeláldozó barát lesz, amint bánni fognak vele. Én abban a véleményben vagyok, ha sikerülend, amire teljesen alapos remény van, Ausztria befolyását a német birodalomtól kiszorítani, ha ebben Magyarország egy Hohenzollern dynasztia alatt s továbbá Oláh ország, mely szinte Hohenzollern jogar alatt van, a Porosz érdekekhez lesz csatolva, akkor a Hohenzollern dynasztia oly erős állást fog elfoglalni, hogy vele szemfele birodalom, még az óriás muszka birodalmat sem veszem ki, nem mérkőzhet a jövőben. Annyival inkább tartom most kockáztatott véleményem alaposnak, mert minden kétséget kizáró feltevésnek hiszem, hogy ha Magyarország elszakad Ausztriától és Hohenzollern jogar alatt önálló országot képezne, Ausztria többi tartományai is követnék példáját s vagy vele egyesülve, vagy nála nélkül önállóan Porosz befolyás alatt szervezkednének.

Bismárk erre hosszú kutató tekintettel nézett szemem közé s lassú, vontatottan, mintha minden szavának horderejét mérlegelné, ezt kérde tőlem: hát ön azt hiszi, hogy Magyarország hajlandó volna a Hohenzollern jogar alatt elszakadni Ausztriától s három százados traditioi dacára elpártolni a Habsburg dinastiától? — Excellenciád ismeri a történetet, méltóztassék nekem megmondani, mit tapasztalt hazám három század óta egyebet a Habsburg dynastiától, mint a legrútább hálátlanságot?

Ha ez úgy van, mint mondja, akkor meg van oldva a kérdés. Egyesüljenek a Románokkal Hohenzollern dynastia alatt. — Talán kissé meggondolatlan heveséggel mondtam, — soha, soha, erre nincs eset s nem hiszem, hogy volna egy komolyan gondolkodó magyar ember, aki ebbe beleegyezne. Szavam óriási meglepetést látszottak Bismarknál előidézni s megütözve kérde. Ha Önök rokonszenveznek a Hohenzollern dynastiával, akkor érthetetlen önnek felháborodása. Természetesnek fogja találni Excellenciád, ha lesz türelme érveimet meghallgatni. — Nagyon kíváncsi vagyok reá.

Ha mink Hohenzollern Károly²⁶ őfelsége jogara alatt egyesülénk a Rumanokkal, akkor az csak Román hegemonia alatt történhetne. Elképzelheti Excellenciád, hogy egy oly alkotmányos érületű nép, mint a magyar, ki sokkal fejlettebb minden tekintetben a Románnál, úgy gondolkozás, mint erkölcsi tekintetben,

²⁶ Hohenzollern Sigmaringen Károly herceg sz. 1859. IV. 20, Cousa fejedelem után, 1866 április 20-án Románia fejedelme, majd 1881 június 26-án királya. (Egy Hohenzollern herceg magyar trónjelöltsége nem újkeletű. Az első kísérlet a XVIII. sz. utolsó két évtizedében nyilvánul Károly Ágost weimári herceg trónrajelölésében V. ö.: *Gragger Róbert*: Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone, Berlin, Gruyter, 1928. X. 158.) A második kísérlet 1849-ben Szalay Lászlónak és Pázmány Dénesnek a frankfurti parlamentbe történt kiküldetésével kapcsolatos. (Erre nézve l. *Themrenk—Pallaghy Attila* három cikkét a „Der Christliche Ständestaat“-ban, 1935. évfolyam).

alárendelhetné magát a sokkal durvább s minden tekintetben alattunk álló Rumain hegemoniának. Ha ez megtörténék, a legközelebb jövőben villongások, érdekkülönbözések támadnának a két, egyáltalán össze nem forrott népfaj közt, melyek elkerülhetetlenül polgárháborúra s később talán fajháborúra fajulnának, hogy egyebet ne hozzak fel, csak a vallás és nemzetiségi kérdések lehetetlené tennék az amalgamisatiot; mink felvilágosodott, toleráns, többvallású nemzet vagyunk, hol a protestantismus viszi a főszerepet, míg a Rumanok szívósan ragaszkodnak a keleti rítushoz minden előítéleteivel és babonáival. Nem kegyelmes uram, erre gondolni sem lehet, hanem igenis, elfogadná a magyar nép a Hohenzollerni dynastia egyik tagját, mint független magyar királyt, különben méltóztassék ezen ügyet Klapka tábornok és Kossuth Lajos úrral megbeszélni, én úgyis csak egy iránytnemadó atom vagyok.

Jó, hát hagyjuk most ezt a komplikált kérdést. Minő utasítást kapott Dessewffy úr a tábornoktól otthoni működésre.

Elsősorban kötelességemné tette a tábornok, hogy szervezzem ottan az élelmezés gyors előállítását a betörő sereg részére, osztán szervezzek 2 ezred huszárságot a kunok, jászok és hajduk által lakott sík alföldön, hol kellő összeköttetésem vannak, miután a 48/49-ben alattam szolgált huszárok azon vidék fiából teltek ki, mit annál könnyebben vélek elérhetni, mert még sokan az alattam szolgált katonákból nem haladták meg azt a kort, hogy ismét lóra ülhessenek az első felszólításra, főleg a szolgált tiszték s így egyszerre rövid időn felállíthatom 2 huszárezred káderjét, ahova az azóta felnőtt fiatalság rohamosan fog sorakozni, de mindenekelőtt lelkemre kötötte a tábornok, hogy a Budai Gellérthegyi citadellát igyekezzem egy vakmerő coup de main által hatalmamba keríteni. — Ez nagyon veszélyes missio s miért tartja a tábornok szükségesnek ily veszélyes actióval kezdeni meg a mozgalmat, hiszen ha sikerülne is egy szerencsés coup de main által elfoglalni a citadellát, az elképzelhetetlen, hogy néhány óra mulva azt a pesti garnizon vissza ne foglalná.

Az mind lehetséges, de az országra a citadella elfoglalása várászatást gyakorolna s a vidék nem akarna méltatlan lenni a tővároshoz, erkölcsi hatása kiszámíthatatlan lenne ezen első sikernek és a garnizon semmiesetre sem foglalhatná azt oly rövid idő alatt vissza, hogy nekem ne lenne módomban a citadellát több helyen légberöpíteni. — És ha ami nem lehetetlen, sőt valószínű, ön áldozatul esne vakmerő vállalkozásának? — Még akkor is légberöpülne a citadella, mert ne tessék szem elől téveszteni, hogy az a maroknyi ember, akivel el akarom foglalni a fellegvárat, mind intelligens ember, akikkel meg fogom mindenesetre beszélni a feladatot s ha nem én, úgy társaim valamelyike bizonyosan be fogja fejezni feladatunkat.

S hol venné ön a szükséges robbanó szert?

Arról legtávolabb fogalmam sincs, de jó az isten, majd inspirál s ha másképen nem, hát magunk fogjuk előállítani, nitroglicerint csak lehet szerezni s nekem gondom lesz rá, hogy csapomba egy chemikus is felvegyek.

Hát hogy rokonszenvemnek eclatáns bizonyítékát adjam, én megszerzem önnek a szükséges dynamitot. (A dynamit akkor még

nem volt közkézen kapható, a tudomány ugyan felösmerte már a nitroglycerin nagy hatását és veszélyes voltát, de a dynamit, mint clyan, a nagy közönség előtt ösmeretlen volt s ezért volt oly becses a Bismark ajándéka). Gondolom 5 kiló elég lesz arra, hogy 5 helyen számbavehető rombolást eszközöljenek.

Nagy köszönettel veszem és igen hálás vagyok Excellenciád jóakarataért. Ez lesz az első hadiszer, mellyel Poroszország a Magyarországi hadjárathoz hozzájárul.

Most már az ön hazautazása nem oly sürgős, mint volt kijövele, maradjon még holnap Berlinben s a holnapi nap folyamán megkapja az ígért rombolószert. — Az emberi természet telhetetlen, s ha már annyi keggyel van Excellenciád irántam, akkor még eggyel többet kérek.

Mondja, szívesen teljesítem kívánságát.

Méltóztassék $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ kilós patronokba csomagoltatni és gyújtó zsinórral ellátni minden patrónát, ez nagyon könnyítendi feladatunknak keresztülvitelét. — Észrevétele teljesen helyes, a tűzérési laboratoriumban jobban értenek ahhoz, mint másutt. Holnap megkapja a 10 darab $\frac{1}{2}$ kilós dynamit-patronokat kellőleg felszerelve, úgy, hogy akár szivarral is meg lehet gyújtani a kanócot.

De most még egy fontos dolog jut eszembe, ha hadtestünk átlépi a határt, az élelmezésről is kell gondoskodni. Mink szigorú fegyelmet fogunk tartani s nem fogjuk megengedni, hogy a népesség sanyargatása által elveszítsük rokonszenvünket. Mink mindent fogunk készpénzzel fizetni, de az élelmiszereknek az országból kell kitelni.

Ezzel elsősorban bízott meg tábornokom, de amint a hadügy-miniszteriumban alkalmam volt meggyőződni. Önök kellően vannak értesülve az élelmezési források felől.

Igen a határszélen, de beljebb hatolva mindig több élelmiszerré lesz szükség, abban az arányban, minő arányban a magyar felkelők fognak hozzánk csatlakozni.

Én Szepes, Sáros, Abauj, Borsod és Szabolcs vármegyékben szervezni fogom a szükséges rozs, hús és szeszszükségletet, még pedig rövid idő alatt, mert azt nagyon jól tudom tapasztalatból, hogy a hadjárat sorsát inkább a hadsereg gyomra, mint fegyvere szokta eldönteni.

Arra hát számítok, hogy a nevezett 5 megyében nem fog se-regünk hiányt szenvedni.

Erről fejemmel állok jót.

De legalább ezen élelmiszerek megszerzésére szükséges összeget vegye át, legalább 200.000 frt-ot.

A liferánsokat mindig az átadott szerek alkalmával, sőt utána szokták fizetni, én pénzt elvből nem veszek át, mire fizetésre kerül a sor, tudni fogom, ki a Zahlmeister Magyarországon s ahoz fogom utasítani a liferánsokat.

Azzal váltunk el a gróftól, hogy a holnapi nap folyamán meg fogom kapni a 10 darab $\frac{1}{2}$ kilós dynamitpatronokat.

Meg is kaptam, igen gondosan fűrészpör közé csomagolva, egy kis ládikóban, melynek alakja oly díszes volt, hogy vizitálás esetén egy férfi úti-necessairnak is be illett volna.

A még Berlinben töltött napot arra használtam, hogy megnéz-

tem Charlottenburgot és a Thirgartent, Üchtriczet levélegileg értesítettem, hogy a kapott utasításaim haladékokat nem türeyn, ezidő-szerint nem látogathatom meg. — Személyes biztosságom és a dinamitkészlet szükségessé tette, hogy ne porosz földről lépjem át az osztrák határt s így egy varga betűt csinálva, Genfbe rándultam, ott egy napot időztem és a rendes Schweitzi vonalon mentem Pestre, hova minden baj nélkül meg is érkeztem, miután Bernben elévült útleveletem megújítottam. A Porosz kabinetútlevelet anyó-somnál hagytam megőrzés végett. Isten tudja mi lett belőle. Pestre érve Adélot, kit időközönként levélegileg értesítettem mintlétem felől, nagy általánosságban tartott leveleim által egészen normális kedélyállapotban találtam s úgy ő, mint kedves gyermekeim jó egészségnek örvendtek. Adéloom nagyon megörült megérkezésemnek s nagy lelki gyönyörűséggel mondá, végre egymásnak élhetünk.

Még nem felelém s elmondám Bismark által kapott feladatomat, de a fellegvár elfoglalása felől hallgattam, nem akartam nemes lelkületét veszélyes feladatomból közlése által nyugtalanítani.

Adél átlátta, hogy még nem érkezett be az az idő, hogy idilli boldog csendes családi életünket folytathassuk. Az ő nemes lelke átlátta, hogy az elvállalt missióm becsületbeli kérdés és annak mielőbb meg kell felelnem.

Csak egy napot töltöttem családom körében Pesten, ez időt is arra használtam, hogy Bónis Sámuelnek²⁷ és Kállay Ödönnek²⁸ Szabolesba, Bárczay Albertnek²⁹ Abaujba, Br. Lúszinszky Pálnak³⁰ Kassára, Szinyei Félixnek Eperjesre és Máriássy Jánosnak³¹ Lőcsére, hol akkor megyei főpénztárnok volt, sürgönyözsem, felkérve őket, hogy az általam meghatározott időben és helyen szíveskedjenek a vasúti állomásnál várni. Hogy a távirdánál feltűnést ne okozzák, mindegyiknek más-más név alatt sürgönyöztem.

Fent elősorolt barátaim mindenik pontosan teljesítette kérésemet, így vált lehetővé, hogy aránytalanul rövid idő alatt megoldottam a Bismarktól kapott feladatomból.

Elsőnek Szabolesba mentem, hol az Újfehértói³² állomáson

²⁷ Sz. 1810, † 1879. A szabadságharc idején államtitkár az Igazságügyminisztériumban, Világos után bujdosott, majd elfogták s halálra ítélték, de ezt 10 évi várfogságra enyhítették, 1856-ban szabadult olmtüzi börtönéből. 1861-ben az ellenzéki határozati párthoz tartozott; 1865-ben a balközép főtámasza.

²⁸ 1845-ban már tagja az országgyűlésnek, szabadelvű radikális-párti; a pesti nemzetgyűlésnek s a debreceni parlamentnek is tagja, Komárom várába élmezési biztosnak nevezte Kossuth ki, a szabadságharc leverése után halálra ítélték, de kegyelem folytán szabadult.

²⁹ Sz. 1819, † 1877. abauji főispán volt.

³⁰ Sz. 1791, † 1869. A szabadságharc idején Kossuth kormánybiztosként küldte Görgey táborába. Volt kassai polgármester, utóbb országgyűlés követ.

³¹ Sz. 1822. Végigküzdötte a szabadságharcot. Annak leverésével az aradi foglyok közt őt is halálra ítélték, de életének megkegyelmezték. 1856-ban kiszabadult. Az aradi kivégzések előestéjén látogatást tett hű barátjánál, Dessesffy Aristidnél; kiszabadulása után feleségül vette Dessesffy Aristid özvegyét, Szinyei Merse Emmát, Félixnek testvérét. Altábornagy, v. b. t. t., báró és a főrendiház tagja lett, † 1905-ben.

³² Nagyközség Szaboles-vm. nagykállói járásában.

várt Bónis Samu és Kállay Ödön, kiknek jó 4 lovas fogatán rövid idő alatt Kálló-Semjénbe³³ érkeztünk.

Ott elmondám részletesen a történeteket, a történendőket és azon feladatokat, hogy elsősorban a rövid idő múlva Klapka vezérlete alatt betörendő porosz hadtest élelmezéséről kell gondoskodni. Kállay Ödön, ki 1849-ben Komárom várát látta el élelmiszerekkel, gyakorlatában volt az ilyfajta ügyletnek és szívesen vállalkozott arra, hogy Szabolcs megyében nagy mennyiségben található ökor, rozs és szeszmenyiséget legrövidebb idő alatt leköti, akkor még Szabolcs megye nem volt annyira zsidókézből, mint most és lehetők tartotta a nagy kereskedő gócpontok igénybevétele nélkül is előállítani a tetemes élelmiszereket.

Hozzáfogtunk az összeíráshoz, mely azt eredményezte, hogy 5—400 darab sörét (?), 19.000 mázsa rozst és 5.000 akó spirituszt 8 nap alatt biztosít, mindössze azt kérdé, hogy ki fogja a kiszolgáltatott élelmiszereket fizetni.

Vagy Tisza Kálmán,³⁴ vagy Károlyi Gyula,³⁵ akármelyiket bízta meg Bismark, kellő garanciákat nyújt a tulajdonosoknak.

Bónis Sámuel pedig elvállalta a hangulatesinálást és a felkelés tervezését.

Másnap Kassán voltam, hol Bárczay Albert és Luzsinszky Pállal értekeztem, mindnyájan nagy lelkesedéssel vállalták feladatukat. Itt azonban kevesebb mennyiségű proviantra volt kilátás, de annál több hadiszere, melyet az ipar van hivatva előállítani. Az öreg Br. Luzsinszky egész ifjú hévvel ment a dolognak és Kassát alaposan ismervé, kilátásba helyezte, hogy még élelmiszereket is fog küldhetni a határ felé, mihelyt szükség lesz rá.

Miután Borsod megyében nem volt teljesen megbízható barátom, felkértem a két urát, hogy szervezzék Borsodban is az élelmezést, a megye sokkal vagyonosabb lévén, ott több élelmiszernek a megszerzésére volt kilátás.

Ez a két úr azonfelől, hogy megígérte Borsod megye szervezését, kilátásba helyezte Gömör megyét is megnyerni a mozgalomnak, mi annyival fontosabb dolog, minthogy Gömör sokkal közelebb esik a betörés pontjához, elsősorban az ő gazdag raktárai fognak igénybevétenni.

Kassán jó eredménnyel végezvén, átrándultam Eperjesre Szinyey Félixhez, ki akkoriban³⁶ főispánja volt a megyének. — Itt már több nehézségbe ütközött missióm, mert Sáros megye szegény lévén, nem nyújthatott számbavehető élelmezési anyagot, főleg liszt dolgában volt csekély a kilátás, szeszt és hízott marhát

³³ Nagyközség Szabolcs-vm. nagykállói járásában, a Nagykállói Kállay nemzetség ősi fészke.

³⁴ Sz. 1850, † 1902. 1875-től 15 éven át Magyarország miniszterelnöke.

³⁵ Sz. 1857, † 1890.-ben. A Pallas Lexikon szerint: „Az ő neve is összekötetésbe hozott az 1866-iki porosz háború idején alakult Klapka légióval, de nem oly mértékben, hogy üldözésnek lett volna kitéve“. A képviselőház tagja, v. b. t., az Aranygyapjas-Rend lovagja.

³⁶ Ekkoriban alispán volt; 1871-től főispán.

csak lehetett találni, de rozsot mentől kevesebbet. A megye főterméke krumpli lévén, miután júniusban³⁷ voltunk, arra sem lehetett számítani, mert ilyen időtájban a régi termés vagy fel van égetve szesznek, vagy elültetve. Azonban Szinyey Félix nagy érdeklődést mutatott és meleg rokonszenvvel fogadta a beálló eseményeket. Eperjesről Lőcsére mentem Máriaássy Jánoshoz. őt találtam leghabozóbbnak, tele kételyekkel és rémképekkel. ő ugyan elvállalta, hogy ha a porosz befolyás alatt szerveződik Klapka parancsnoksága alatt egy hadtest, ő a neki szánt állást és szerepet el fogja fogadni, de a most tervezett élelmezés körül ő vajmi keveset tehet. Tedd magadat a Szepes megye vagyonos polgárságával érintkezésbe mondtam, a Szepességiek minden időben meleg rokonszenvvel viselkedtek minden nemzeti mozgalom iránt.

Az igaz, mondtá, de nagyon circumspectus faj s nem hiszem, hogy megmozdulna, míg nem szól magyar földön a porosz ágyú.

Mink nem is ígértünk Bismarknak egyebet, mint hogyha egy porosz hadtest magyar földön lesz, akkor szervezzük a felkelést.

Akkor a Szepesség sem fog elmaradni, mondtá.

Máriaássy Jánosba helyeztem legtöbb bizalmat s nála tapasztaltam leglangyosabb érdeklődést; egy szomorú tapasztalattal és egy csalódással gazdagabban tértem vissza Pestre.

Nagyban és egészen meg volt oldva feladatam, annyiból, hogy oly tetemes élelmiszert biztosítottam, mely elég lett volna 50.000 ember élelmezésére heteken, esetleg hónapokon keresztül. *Szabadságom ideje éppen aznap telt le*, midőn hivatalomba ismét visszaléptem.

Első teendőm volt az elnöknél, Lónyay Menyhértnél jelentkezni, ismét igen szívesen fogadott s érdeklődéssel kérdezte, jól végeztem-e ügyes-bajos dolgaimat, rövid ideig vettem igénybe elnököm idejét s visszamentem irodámba hivatalos teendőimet végzendő.

Az események ez alatt rohamosan haladtak. Az osztrák hadsereg már össze is ütközött a Cseh országba betört Porosz hadsereggel s már vereséget is szenvedtek,³⁸ híre kezdett keringeni, hogy Klapka a jablonkai szoroson egy foglyok és szökevény osztrák katonákból szervezett dandárral betört magyar földre.³⁹ — Én nagyon izgatottan vártam az eseményeket, annyival izgatottabb voltam, minthogy Adélom vállalkozott arra, hogy ő átviszi Genfbe a Klapkához intézett jelentésemet s a hőslélkű Adél nem rettent vissza az ellenséges táboron keresztül Genfbe utazni, most nagyon fontos hasznát vettük a Bernben megújított útlevelnek.

Adélom az apró sűrű betűkkel írott Klapkának szóló jelentésemet az akkor divatos crinolinja acélrugóira csavarva, azt újra átvarrva, vitte magával.⁴⁰ Hogy kevesebb feltűnést okozzon

³⁷ Időszámításunk szerint július 8. körül ért Eperjesre.

³⁸ A hét napos háború döntő veresége Königrätznél július 5-án volt. Utána a poroszok ellenállás nélkül nyomultak Bécs felé; július 22-én fegyverszünetet kötöttek.

³⁹ Klapka augusztus 5-án tört be a jablonkai hágón s eljutott mintegy 20 km.-nyire Turzófalváig, de nem találván a tót nép közt barátságos fogadtatásra, visszavonult.

⁴⁰ Július közepe táján.

egy magános nő utazása ily háborús időben, magával vitte Emma leányunkat s szerencsésen megérkezett rendeltetése helyére Genf-be, honnan egész biztonsággal küldte Klapka címére a tölem kapott jelentést.

Reményeink napról-napra fokozódtak s lelkünkől örvendünk a poroszok minden győzelmének, nem is álmodva, hogy a mi érdekeinknek megfelelőbb lett volna, ha eleinte az osztrákok vívtak volna ki egyes győzelmeket.

Az ily izgatott légkörben élve, fokozottan éreztem nemeslelkű Adélmom hiányát, egyrészt azonban nem bántam, hogy távol van, addig míg a citadella sorsa el nem dül.

Pestre érkeztem után pár nappal felkerestem Horváth Jancsi és Beniczky Lajos⁴¹ volt ezredeseket, kik mindketten kitüntek volt vakmerő bátorságuk által, közlém velük feladatomat s ők meglepő rokonszenvenvel fogadták az eszmét.

Megállapodtunk abban, hogy mindegyikünk 5—5 megbízható embert toboroz, kik ismét mindegyik 5 bizalmas emberrel szaporítja vakmerő csapatunkat. Mi hárman leszünk a merénylet intézői s az adeptusok sem fogják tudni, ki áll a mozgalom élén, mert 5 embernél több nem volt egy csomóban. Minden összeesküvőnek egy revolverről és egy vadászkestről kellett gondoskodnia. Az összeesküvés célját csak mi hárman tudtuk s a csapat csak akkor fog értesítettetni, ha már a Gellérthegy meg lesz mászva, hogy minő feladat vár reá.

Ily szervezettel kerültünk össze mintegy 110-en, a titokzatoság fátyla alatt éltek napjainkat, várva az actiora megadandó jelszót, az azonban késett. Egy napon magához hivatott Lónyay és mereven szemem közé nézve, azt kérdé, hogy tudom-e mi a legújabb újság. — Csak a lapokból ismerem azokat. — Hát Szeretosz⁴² elfogták mondá. — Az neki nagy baj, mondám. — S ezen

⁴¹ Sz. 1815. A Hurbán-féle felkelés leverésére alakított seregekkel kormánybiztosként küldték ki, utóbb maga lett a csapatok vezére. Neki tulajdonítható, hogy a horvát mintára 1848-ban megindított tót mozgalom teljes kudarccal végződött, s hogy a szabadságharcra nézve oly fontos bányavárosok törhetetlen hűséggel állottak a magyar ügy mellé. A szabadságharc leverése után halálra, majd kegyelem folytán 20 évi várfogságra ítélték, 1857-ben szabadult kufsteini börtönéből. Az Almásy-összeesküvésben újra részes, ezért ismét halálra ítélték, de 1865-ben már feltételes szabadlábra helyezték. Mint e naplóból látjuk, máris újabb összeesküvésben vesz részt. 1868-ban ismeretlen tettesek meggyilkolták (Pályafutásának történeti jelentőségét *Steier Lajos* írta meg: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztredes visszaemlékezései és jelentései az 1948/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról, Budapest, Fontes, 1924.).

⁴² Gróf Scherr—Thoss Artur porosz-sziléziai (Gleiwitz) származású. 1859-ben, 19 éves korában került Magyarországra, ahol letelepedett. Résztvett a szabadságharcban, amelynek leverése után sikerült megszöknie. 1862-ben Párisban tartózkodott s érintkezésbe lépett Bismarckkal a magyar ügy védelme érdekében. Klapka betörésekor, mint III. Napoleon futárja, az osztrákok kezébe került. Halálra ítélték (VIII. 5-én), de Bismarck közbenjárására kiszabadult. Élete végéig lelkes híve maradt a magyarságnak, politikai tevékenységét „Erinnerungen aus meinem Leben” címen írta meg. (Megjelent Könyve Nándor fordításában a *Budapesti Szemle* 1881. évfolyamában, 56—58. számban.)

elfogatás nem lesz rád nézve is kellemetlen, esetleg veszélyes? Nem gondolnám, felelém. — Mindenesetre távozzál Pestről, menj valamelyik közellakó rokonodhoz és éber figyelemmel kísérd a lapokat, ha az események úgy fordulnának, hogy te veszélyt láss magadra, akkor távozzál, hogy el ne fogjanak, nem tudom, hogy vagy költség dolgában, 3 havi fizetésedet előre kiutaltványozom, addig vissza ne térj, míg az események nem javulnak. Lónyaynak ezen delicátus eljárásának oka a következő:

Gróf Seher-Toss, kit röviden Sertosnak hívtunk, 1849-ben a mi seregünkben szolgált Porosz létere. A véletlen úgy hozta, hogy mi ketten megbarátkoztunk. Nem ide tartozik barátságunk genesisét hosszú lében felereszteni, elmondom pár szóval Sertosznak egy Czerfi⁴³ Mór nevű ujságíróval akadt baja, mely azzal végződött, hogy általam párbajra hívatta, miután azonban a nyegle tentafogyasztó azt felelte, hogy meine Waffe ist die Feder, und ich stosse mit dieser Waffe zu. A Sertos válasza az volt, meine Waffe ist aber der Säbel s kegyetlenül elkardlapozta.

Ebben a korban sok anomália történt, tehát nem csudálandó, hogy a puskaport sohasem szagolt skribler százados rangot viselt, míg a fiatal, de nagyon sneidig Szerfos Gf főhadnagy volt, ezt a rangbeli fölényt Czerfi arra használta hogy Schertost, miután jó sort vert kardja lapjával a skribleren, profoszhoz küldte, eljárását nem indokolva, egy patrolt küldött érte s elzáratta. Én miheiyt erről értesültem, elmentem a lovagias Kis Ernő főparancsnokhoz, elmondám neki a történetket. Természetesen Kis Ernő rögtön kibocsátotta Sertost az árestomból s Czerfi urat maga elébe rendelte, kategorice kinyilatkoztatván neki, hogy vagy megverekszik Sertossal, vagy el kell hagynia a tiszti rangot. Ez hatott. — Miután nappal azelőtt én hittam ki Czerfi urat, másnap megjelent lakásomon két ösmeretlen nevű porc. figura, kinyilatkoztatván, hogy Czerfi úr segédei s felök meggondolván magát, rendelkezésünkre áll s ők a párbaj feltételei felől akarnak velünk értekezni, éppen mintha hívták volna, megjelent Gf Smidegg Kálmán,⁴⁴ ki segéd társam volt. Az ügyet hamar letárgyaltuk s abban állapodtunk meg, hogy másnap d. u. 4 órakor az újpesti, illetőleg palotai erdőben találkozzunk, (akkoriban a palotai erdő volt a párbajok helye). Smidegg és én az orvosunkkal annak idejében a kítűzött helyen voltunk s vártuk Sertoszt, kinek valami elodázhatatlan dolga akadt s ne hogy ellenfelét várassa meg, kért, hogy legalább mi legyünk pontosak, nehogy a tentanyaló várakozzék. Alig haladta meg a kítűzött időt 10 perc, midőn egy rohanva haladó bérkocsit látunk közeledni, ez Sertos mondánk egy hanggal s csakugyan ő volt. Látható volt rajta az öröm, hogy ellenfele nem előzte meg. Egy negyed óra múlik a másik után, anélkül, hogy ellenfelünk megérkezett volna, mintegy $\frac{3}{4}$ óra multán látunk ismét egy bérkocsit közeledni. Mi lehet az, hogy csak egy bérkocsi jön, kérdő Smidegg. Der Schweine Hund kommt nicht, mondá Sertos s igaz volt, a bérkocsiban ellenfelünk egyik segéde érkezett, egy

⁴³ Esetleg Cserfi, vagy Szerfi, vagy Szivfi (?).

⁴⁴ A szabadságharc leverése után Párisba emigrált.

nyilt levelet adván át nekem, melyben Czerfi tiszti rangjáról való lemondása volt, egyéb semmi.

Ich habe es geahnt, mondá Sertos, das der Schweine Hund (ez volt kedvenc szava) es vergisst Tinte als Blut zu vergiessen.

Hazamentünk s ezzel vége volt a Sertos—Czerfi-féle affair-nek, de Sertos mindég meleg barátsággal viseltetett irányomban.

Ez a Sertos a Klapka seregében őrnagyí rangot viselt s egy alkalommal Jablonka táján nagyon vakmerően előre merészkedett s egy huszár patrol által elfogatott. Lónyay Menyhért, ki ösmerte a köztünk fennálló viszonyt, midőn értesült a Sertos elfogatásáról, attól félt, hogy talán írományai közt az én nevem is előfordulhatna s azért intett óvatosságra s adta készséggel a 5 havi szabadságot és előleget. — Én Gyulához⁴⁵ mentem Péterre,⁴⁶ hogy mégis minden eshetőséggel szemben közel legyek Pesthez, Gyulának mit sem szoltottam az eseményekről, de minden nap beküldtem a közeli Sechenyre⁴⁷ a póstára, ez neki feltűnt s faggatni kezdett, hogy mit édekel annyira a pósta, én a napi események és háborús hírek érdekes voltával csillapítottam kíváncsiságát. A hadi események rohamosan követték egymást, az osztrák hadsereget a poroszok folyton verték, mint a kétfenekű dobot, annyira, hogy a magyar felkelés szüksége teljesen feleslegessé vált. Sertost mint porosz alattvalót hamar kicserélték fogságából.

Az annyi ábránd és szép reménnyel kecsegtetett remény utolsó szikrája is elenyészett a csakhamar megkötött béke által s én ismét visszaestem spisburgeri hivatalnokos körömbe. Az 1866-os eseményekből semmi sem maradt nekem, mint a visszaemlékezet és az a dynamit, melynek utolsó részletét körülbelül 14 év múlva Emmával semmisítettem meg Miskolcon. — Azóta küzködtem a mindennapi prózai élet bajaival, csak áldott emlékü Adéllommal emlékeztünk vissza az izgalmas napokra. Bismark minden számadásokat beszüntetett, kinél mennyi pénz volt elszámolás végett, nála maradt. Így jutott Gf Csáky Tivadar⁴⁸ óriási összeghez, melyet a legkönnyelműbb, módon elvert.

⁴⁵ Dessewffy Gyula. Dénes testvérbátyja, sz. 1825. X. 30. Zsolcán; a Koburg-huszároknál volt százados, résztvett a szabadságharcban, † 1895. XI. 26. Alsókubinban.

⁴⁶ Község Nógrád vm-ben.

⁴⁷ Szécsény, Nógrád-vm; járási székhely.

⁴⁸ Gróf Csáky Tivadar 1854-ben született Bártfán, 1850-ben katonai pályára lépett, 1857-ben azonban már nyugdíjazását kérte. Ekkor hatása alatt állt már nagybátyjának, Komáromy Györgynek, (kinek felesége Csáky grófnő volt) s maga is belefogódott a politikai életbe. 1860-ban „Was wir wünschen“ címen fejtette ki egy „Von einem Magnaten“ 1860 május 1.-én megjelent füzetben hazafias nézeteit. A magyar nemzeti irányú „Szent István“ szabadkőműves páholyban élénk tevékenységét fejtett ki s külföldön is jelentős befolyásra tett szert Viktor Emánnel királynál és Napoleon hercegnél. 1865-ban részes a lengyel nemzeti mozgalomban, majd tagja az Almásy—Nedeczky összeesküvésnek, de a rendőrség nem találta. 1864-től a Kossuth-ellenes emigráció szellemi vezéréként lép fel s készít új terveket, amelyek az 1866-i mozgalomban váltak időszertűvé. Munkatársa nagybátyja, Komáromy György; egy előkészítendő felkelés vezéréül pedig Klapkát nyrik meg. Mozgalmához mind az olasz, mind a porosz kormánytól hatalmas összegeket vett fel.

Ha én a Bismark által ajánlott összeget átvettem volna, néhány 100.000 ft maradt volna nálam. Ki tudja mitől jó, hogy nem maradt. Az isteni gondviselés utai megfoghatatlanok. Megmaradt tiszta önérzetem, mi a legnagyobb kincsnél is többet ér.

Közli: *Dr. Desseroffy Sándor.*

Egy őt támogató s őt megbízó magyarországi komitére hivatkozott, amely a valóságban nem létezett s a felvett pénzt saját céljaira költötte el. Az 1866-i mozgalomban vitt szélhámos szerepét Kossuth leplezi le („Iratái“ VII. kötet, 105. és köv. l.).

Adatok a XVIII. század végének török hadseregéről.

II. József 1787 és 1790-es évek közötti török háborújának feldolgozásához szükséges adatgyűjtésem közepette a bécsi „Kriegsarchiv“ kéziratosa között egy terjedelmesebb németnyelvű feljegyzésre akadtam, mely többek között igen érdekes adatokat tartalmaz e kor török hadseregére vonatkozólag.* Ezek közül legjobban megragadta figyelmemet a török tábor különösen szemléltető leírása és a törökök sajátos harcmódjának megörökítése. A szerző kilétét, aki a szövegből következtetve, a hadjáratot Szász-Coburg herceg galiciai hadtestében küzdötte végig, és naplójában személyes tapasztalatait örökítette meg, nem sikerült megállapítanom. A kézirat csak annyit árul el, hogy egykori tulajdonosa Diósgyőrben, 1811 január 31-én fejezte azt be.

Az emlékiratszerű feljegyzés érdekesebb részei ezek:

„Das Lager der türkischen Truppen enthält keine Ordnung, es stellt einen verworfenen Haufen vor, der von Zeltern verschiedener Grösse und mit Gepacken ausgestattet, im ganzen der Form eines halben Mondes gleichen sollte, der aber in grösster Unregelmässigkeit hingeworfen ist. In der Mitte ohngefähr dieses Lagers befindet sich das Gezelt des Gross Veziers auf mehreren grossen Zeltern bestehend, oder in Ermanglung des Veziers jenes des Szeraskier Baschas, der auch Comandant und Bascha von 5 Roßschweiften ist, an Grösse, Pracht und Menge alle übrigen weit übertreffend, mit einer rothen Kugel, oder gelben halben Mond von Messing, oben bezeichnet. Der Eingang des Wachtzeltes vom Gross Vezier und sonstigen Commandanten ist nach jene Gegend gerichtet, nach welcher der Marsch oder ihre taktische Bewegungen gehen sollen, seine mitführenden Roßschweife auf beyden Seiten des Einganges aufgefplant. — Die Offiziers sind nach dem Grad ihrer Vorstellung, oder Vermögens mit einzelnen Zeltern versehen. Von dem übrigen Volk bewohnen 10 Mann ein bequemes Zelt, sowohl dieses als ein Packpferd erhalten selbe zur Bagage vom Grossherren, 20 Mann bekommen ausserdem ein Kamel zur Fortbringung der 2 Zelter.

Des Nachts ist das Lager, wenn der Feind nicht in ihrer Nähe lagert, mit großen Laternen beleuchtet, welche um das Zelt des Commandanten auf hohen Stangen aufgestellt sind.

Die Postirung der Laagerwachen ist eben unordentlich. Jeder Truppen Commandant kann mit dieser auffallenden Nachlässigkeit beschuldigt werden. Die Sicherheit ihres Lagers be-

* Jelzése: Manuscripte 1788—1790; 1—22.

ruhet meistens auf ihrer eingebildeten Wachsamkeit im Laager selbst, wo sie mehrentheils und fast durchgehends von Mitternacht bis vor Anbruch des Tages mit starkem Schlaf überfallen werden, diese Schwachheit rührt daher, dass sie alle, besonders die Bemittelten fast täglich mit Opium sich berauschen, und dieses vorzüglich, wenn sie eine bevorstehende Affaire erwarten. Ein türkisches Lager zur Nachtzeit zu Überrumpeln, braucht keine grosse Kriegslist

Die Anhäufung der in heutigen Kriegen so unentbehrlichen Vorräthen und Lebensmitteln, Depots wird bey denen Türken sehr wenig gemacht. Die von der Regierung geliefert werden sollenden Victualien sind Mehl, Zwiback etwas Brod, Reis, Butter für die Mannschaft, und Gersten für ihre Pferde. An Schlachtvieh unterhalten sie ausserst wenig, so dass 7 bis 10 Schaafte auch für einige Hundert hinreichen müssen. In Ermanglung aller Victualien werden der Mannschaft solche Rationenweise reluiert, ohne dafür die mindeste Sorge zu tragen, woher diese Bedürfnisse gekauft, oder bei Zeiten requiriret werden sollen. Doch verpflegen sich die wohlhabenden Spahis durch eigends mitführenden Vorräthen an Caffé, Taback, Reis, Butter und orientalischen Obstfrüchten. Es ist demnach bei der übrigen Mannschaft, und durchgehends bey den Janitscharen und Tataren Raub und Plünderung vorzüglich in Feindes oder neutralen Ländern nichts neues und eine wohl authorisirte Art sich zu ernähren.

Der Aufbruch eines Ausmarsches wird vom Gross Vezier angedeutet und ordinirt, von denen Csahahus oder Individuen, wie bey uns die Officiers vom General Quartier-Meister Staab vorstellen, abgeschrieben und denen verschiedenen Baschen zugemittelt. Die Vortruppen führet der Karejadscha Bascha mit 5000 der bestberittenen Reiter, welche die Spahis der Kapikuli seyn sollen. Diese poussieren auf einige Schussweite 4 bis 500 Tartaren voraus, welche alle vorliegende coupirten Terrains, Waldungen oder Gesträuche durchstreifen. Diese Avant Truppen brechen um ein paar Stunden früher aus dem Laager auf als das Gros ihrer Armée, welches letztere mit 5 Canonen Schüsse das Signal zum Aufbruche erhält. In der Nähe des Feindes werden dem Vortrab auch ein paar Canonen mitgegeben, welche ihrer schweren Beweglichkeit halber öfters mit 6 paar Büffel-Ochsen bespannt auch nicht selten in unwegsamem oder sumpfigen Grunde stehen und zurückgelassen werden. Ihre Marche Stationen begreifen den ganzen Tag ohne Meilenmaaß, je nachdem die Umstände, oder die Witterung denselben gestatten. Während dem Tag-Marsch wird einmahl Halt gemacht, abgefüttert und etwas zur Erholung meistens Erfrischungen, oder Cafeé genossen. Dieser Gebrauch findet nur in denen Europäischen Ländern statt.

In asiatischen Gegenden, wo lange Wüstereyen oder weit ausgebreitete Haiden, ohne Dörfer oder Ortschaften die Regionen ausmachen, wird zwar den ganzen Tag marschirt, jedoch 2 malen angehalten, gefüttert und Abends abgekocht.

Ihre Schlachtordnung stellet einen halben Mond vor, wenn man die Tiefe des zusammen gerollten Klumpens nicht über-

sehen kann, im letzten Fall ist selbe ein bloßer Haufen, der sich in Attaque nach der vorangehenden Fahne truppenweise zu richten, oder zu orientieren gewohnt ist. Sie haben weder Reihen noch Glieder, und dehnen sich gegen das feindliche Kanonenfeuer so sehr aus, daß man die Tiefe ihres vorherigen Klumpens oder Haufens öfters durchsehen kann.

Die Cavallerie attackirt mit einer Heftigkeit, welche bei einer europäischen Reitercy nie geschen wird. Gelingt ihr Anfall das 1-te oder 2-te mahl nicht, so versuchen sie die feindliche Linie zu umgehen und derselben in Rücken zu fallen. Aber diesem Ereigniss ist bey jetzigen Methode der europäischen Manoevrirungs Kunst leicht zu begegnen, wenn man die gewöhnliche Infanterie Quarreés 4 oder 6 Mann hoch aufstellet, und en masse sich formirt. Ihr wüthender Anfall éparpillat (sic)¹ sich durch das wohl anzubringende Kreuzfeuer der Artillerie und Infanterie. Der geschlossenen europäischen Cavallerie schaden ihre wiederholten Angriffe nur damals, wen sie durch ihren anfallenden Impuls unserer viel schwächeren Abtheilungen zu zertrennen vermögen...

In einzelnen Melés, oder Vorpostens Gefechten sind sie nicht minder tapfer. Die Gewandtheit der Araber, Anadaler und aller tartarischen Reiter übertrifft meistens unsere beste Cavallerie.

Mit dem Feurgewehr geben sie sich nur im Anfange ab, ihre Form besteht im Wurfspies schleudern, und in Führung ihrer sehr leichten Säbels. Doch scheinen sie in Parirung ihrer Pferde am allerschicktesten zu seyn. Auf dem angeblichen Fleck, wo der Spahi, Tartar oder Araber will, hält, und dreht er sein im schnellsten Carriere angesprengtes Pferd auf einen gelinden Zügelriss. Kein Wunder wenn man die orientalischen Mundstücke mit unseren weichartigen oder schweren Gebissen vergleicht. Die Janitscharen sind im Rückhalt, als Verhauen, Verschanzungen, in festen Plätzen und in coupirten Defileén sehr tapfer. Sie wehren sich in Festungen und Schanzen bis auf den letzten Mann. In dieser Beziehung hat unsere Armée gleich der russischen mehrere traurige Beispiele zu erfahren gehabt. In ihrer Gewandtheit mit dem, an dem Gürtel führenden Messer sind sie so geschickt, dass sie ihrem Gegner den Kopf in einem Augenblick abzunehmen wissen. Mit dem Gewehr zu feuern sind sie nicht ungeschickt. Im Avancieren folgen sie, so wie die Cavallerie ihren Fahnen mit vieler Unerschrockenheit, im Retiriren bilden sie klumpenweise Haufen von 40 bis 50 Mann, sich mit dem Rücken gegen einander stemmend, oder auf dem Rücken liegend, pflegen sie das Feurgewehr nur in der höchsten Noth und sichersten Entfernung loszubrennen. Nicht selten besonders bey Chotym und in der Schlacht von Martinestie sahe ich die retirirenden Haufen verkrochene Janitscharen das Gewehr am Zehen oder Fusswaden ansetzend liegend abfeyern. Jeder dieser Schüsse traf das ins Auge gefasste Korn, und ihr einzelnes Feuer erlegte viele unserer brawsten Kavallerie.

¹ A francia „éparpillar“ („szétszórt“) igéből.

Gewinnen sie wieder einige Vortheile, so rücken sie nicht so rasch vorwärts, als man erwarten sollte, sie warten den Zeitpunkt ab, um von ihrer Cavallerie unterstützt werden zu können. Haben sie zu dieser Unterstützung keine Hoffnung, dann verbleiben sie in ihrem Rückhalt, oder verdeckten Stellung, allwo sie sich bis auf den letzten Augenblick ihres Lebens vertheidigen. Die Unterstützung des einen für den anderen ist ihnen heilig, von welcher Verfahrensart sie nie abzuweichen gewohnt sind.“

Közli: *Rédvay István dr.*
